

Ο ΘΡΗΝΟΣ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΥ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

(ΤΟ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ ΚΑΙ Η ΕΘΙΜΟΤΥΠΙΑ ΤΟΥ)*

Υ Π Ο

ΔΗΜΗΤΡ. Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Ἡ ἀπώλεια προσφιλοῦς ὑπάρξεως ἀνέκαθεν ἀπετέλει καὶ πάντοτε θ' ἀποτελῆ συμφορὰν, τῆς ὁποίας ἐκδήλωσις εἶναι ὁ θρήνος καὶ τὸ μοιρολόγι¹, ποὺ ἀπαντᾷ εἰς ὅλους τοὺς λαοὺς τοῦ κόσμου, πρωτογόνους καὶ πολιτισμένους, ἀρχαίους καὶ νεωτέρους², εἶναι δὲ στενωῶς συνδεδεμένος πρὸς τὰ ἐκασταχοῦ ἔθιμα τῆς τελευτῆς.

Ὁ νέος ἑλληνικὸς λαός, καίτοι πιστεύει εἰς τὴν μετὰ θάνατον ὑπαρξίν τῆς ψυχῆς κατὰ τὰς χριστιανικὰς ἀντιλήψεις, ὅμως μὲ θλίψιν καὶ θρήνους ἀντιμετωπίζει πάντοτε τὸν θάνατον. Τὸ δὲ μέγεθος τοῦ θρήνου καὶ τῆς θλίψεως ἐξαρθῶνται ἀπὸ τὸν συναισθηματισμὸν τῶν ἐπιζώντων, ἀπὸ τὰ χαρίσματα τοῦ νεκροῦ, τὴν ἡλικίαν του³ καὶ ἀπὸ ἄλλας διαφοροῦς περιστάσεις. Ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας

* Ἡ ἐργασία αὕτη ἀποτελεῖ ἐπιτομὴν ἐκτενεστέρας μελέτης. Ταύτης συντομοτάτη περίληψιν ἀνεκοίνωσα εἰς τὸ συνέλθον ἐν Σόφειᾳ Α' Διεθνὲς Συνέδριον Σπουδῶν τῆς Βαλκανικῆς καὶ τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης τὸν Αὐγούστου τοῦ 1966.

¹ Εἰς τὰ περισσότερα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ θρηνώ, θρήνος, ἀπαντᾷ τὸ ρ. *μοιρολογῶ* καὶ τὸ οὐσ. *μοιρολόγι* ἢ *μοιρολόγημα*. Ἐν Νισύρῳ λέγεται *ξόδι*, ἐν Καλύμῳ *ξόι*, ἐν Αἰτωλίᾳ *μοιρονλόι*, ἐν Ἡπειρῷ *μοιρογιόλι* ἢ *μερογιόλι*, ἐν Ἀραχόβῃ Παρνασσίδος *ἀγκώμι* καὶ ἐν Κύπρῳ ἀκούεται τὸ ρ. *μοιρολοῦμαι*. Ἡ μοιρολόγος λέγεται εἰς τὰς νήσους *μοιρολογίστρα*, *μοιρολοῖστρα*, *κλαύτροσσα*, *καταλογίστρα*, καὶ εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα *μοιρολουίστρα*. Βλ. *Maria Joannidou*, Untersuchungen zur Form der neugriechischen Klagelieder (Moirologien), München, 1938, σ. 13, σημ. 13. Θ. Ποταμιάνου, Ἡ μοιρολογίστρα. Ἡ Ἡχώ, Ἀθῆναι, 1938, τεύχ. 68, σ. 3. Τὰ μοιρολόγια ποτὲ δὲν λέγονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ τραγούδια. Οὐδεὶς π.χ. λέγει: *ἡ μάνα κλαίει καὶ τραγουδεῖ τὸ γιὸ της*, ἀλλὰ τὸν μοιρολογεῖ. Βλ. Σίμου Μενάρδου, Ἱστορία τῶν λέξεων τραγῳδῶν καὶ τραγῳδία. Ἀφιέρωμα εἰς Γ.Ν. Χατζιδάκι, Ἀθῆναι, 1921, σ. 16.

² *Fr. Boehm*, Die neugriechische Totenklage, Berlin, 1947, σ. 5.

³ Π.χ. ἐν Ἀραχόβῃ Παρνασσίδος «*στὶς νέες λένε ἀγκώμια, ποὺ ἀξάζουνε. Στοιὺς γέρονες δὲν λένε ἀγκώμια, γιατί παρεξηγοῦν. Τοὺς γέρονες μόνο οἱ πολὺ στενοὶ (συγγενεῖς) τοὺς κλαῖνε*» π.χ. ἢ

διὰ τὴν ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν, «τὴν μόνην ἀληθινὴν καὶ αἰώνιαν», δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξαλείψῃ τὸν θρῆνον, ὁ ὁποῖος καὶ σήμερον ἀκόμη συνηθίζεται εἰς πολλὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ νεκροῦ, τὴν κηδείαν, τὸν ἐνταφιασμόν καὶ τὰ μνημόσυνα. Εἰς τὸ διάστημα τῆς νυκτὸς δὲν λέγονται μοιρολόγια, «διὰ νὰ μὴ ταράσσεται ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ»¹.

Εἷς τινὰς ἑλληνικοὺς τόπους, ὅπως π.χ. εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ἀπαντᾷ ἡ δοξασία ὅτι ὁ Χάρος «ὁδηγεῖ μὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου τὶς ψυχὰς νὰ ποῦν νερὸ καὶ τοὺς τὸ θολώνουν τὰ κλάματα». Διὰ τοῦτο μετὰ τὸ ἡλιοβασίλεμα διακόπτεται τὸ μοιρολόγι. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ εἰς τὸ Νεστόριον τῆς Καστοριάς «πᾶνε τὸ πρωὶ οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς νὰ ξυπνήσουν τὸν πεθαμένο. Πᾶνε, μοιρολογοῦν καὶ γυρίζουν στὸ σπίτι»². Τὸ αὐτὸ ἔθιμον συνηθίζεται καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας τοῦ Πόντου λεγόμενον «καλημέρισμα». Εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος τὰ μοιρολόγια ἐπαναλαμβάνονται ἔπειτα κατὰ διαφόρους περιστάσεις διαρκοῦντος τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ πένθους ἢ καὶ ἐπὶ μακρότερον χρόνον. Οὕτω π.χ. ἐν Μπάφρα Ἰωαννίνων «τῇ Μεγάλῃ Πέμπτῃ τὸ πρωὶ πηγαίνουν στὰ μνήματα, παίρνουν τὶς μοιρολογίστρες καὶ μοιρολογᾶνε στοὺς τάφους»³. Ἐν Μάνη «καὶ σήμερα ἀκόμη μπορεῖτε νὰ συναντήσετε γυναῖκα νὰ σκάβῃ στὸ χωράφι, νὰ ὑφαίνῃ στὸν ἀργαλειό, νὰ ἀλέθῃ στὸ χερσόμυλο καὶ συγχρόνως νὰ μοιρολογῇ ἀγαπημένο της νεκρὸ, ποὺ ἴσως νὰ ἔχῃ πεθάνει πάρα πολλὰ χρόνια (πρίν)»⁴. Ἐν Ἀπειράνθῳ Νάξου μία γυναῖκα, ποὺ ἐχίρευσε πολὺ νέα, ἔλεγεν ἕως εἰς τὰ γηρατεῖα τῆς τὸ μοιρολόγι: ὦ, καμένη, κακομοῖρα, | ποὺ σαράντα χρόνια χήρα! Ἐνταῦθα ἐπίσης, ὡς καὶ εἰς ἄλλα μέρη, ἐὰν κάποιος ἀποθάνῃ εἰς τὴν ξενιτειάν, συνηθίζονται νὰ τοποθετοῦν ἐπὶ καθίσματος τὴν φωτογραφίαν του καὶ μερικὰ ἐνδύματά του καὶ ν' ἀπευθύνουν πρὸς

χήρα τοῦ γέρον... Τοὺς γέροντας δὲν τοὺς μοιρολογοῦν, ἐκτός ἂν ἔπαθον πολλὰ βάσανα στὴ ζωὴ (ἔχασαν παιδιὰ κτλ.). Τοὺς κλαίνει καὶ τοὺς λένε τὰ βασανά τους». Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (πρόφην Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον), ἀριθ. χ/φου 1153 Α', σ. 42. (Συλλογὴ Μαρίας Ἰωαννίδου, Ἀράχοβα, 1938). (Ἐφεξῆς ΚΕΕΛ = Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας).

¹ Εἰς πολλοὺς λαοὺς ὑπάρχει ἡ πίστις ὅτι ὁ νεκρὸς ταράσσεται ἀπὸ τοὺς θρήνους τῶν ζώντων καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐξέλθῃ τοῦ τάφου του. Βλ. Ἰ. Θ. Καριδῆ, Ἀραί, ἐν Ἀθήναις, 1929, σ. 71.

² ΚΕΕΛ, ἀριθ. 2459, σ. 48. (Συλλ. Χαράλ. Χατζῆ, Νεστόριον Καστοριάς, 1962).

³ ΚΕΕΛ, ἀρ. 1768, σ. 105. (Συλλ. Δημ. Πετροπούλου, Ἰωάννινα (Μπάφρα), 1952).

⁴ Βασ. Πετρούνια, Μανιάτικα μοιρολόγια, Ἀθήνα, 1934, σ. 6. Τὸ αὐτὸ συνηθίζεται καὶ ἐν Κρήτῃ. Βλ. Στανρούλιας Τράντα, Τὸ Κρητικὸ μοιρολόγι, Λαογραφία, τ. ΚΑ', ἐν Ἀθήναις, 1963/1964, σ. 515.

αὐτὰ τοὺς αὐτοὺς θρήνους, πὺθ θὰ ἀπηύθυναν πρὸς αὐτὸν τὸν νεκρὸν¹. Διὰ τὴν συνήθειαν ταύτην ἔγραψε κατὰ τὸ 1824 καὶ ὁ C. Fauriel².

Τὸ ἔθιμον τοῦ μοιρολογήματος ἦτο σύνηθες παλαιότερον τοῦ 1920 καὶ εἰς τὰς λαϊκὰς συνοικίας μεγαλοπόλεων, ὅπως π.χ. τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν Πατρῶν κ.ἄ., σήμερον ἐξέλιπεν ἐντελῶς εἰς αὐτάς, ὁσημέραι δὲ τείνει νὰ ἐξαφανισθῇ καὶ εἰς τὴν ὑπαιθρον. Μόνον δ' εἰς χωρία τῆς Μάνης, τῆς Κρήτης, τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τῆς Δωδεκανήσου, τῶν Κυκλάδων, τῆς Κύπρου καὶ ἄλλων τόπων τῆς Ἑλλάδος, ἀκούεται ἀκόμη, ἀλλ' ἐντονώτερον ἐπιχωριάζει εἰς τὴν Μάνην.

Εἰς τὸν θρήνον τοῦ νεκροῦ λαμβάνουν μέρος κυρίως αἱ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι κόφονται, θρηνηιοῦνται, ρίχνουν τὰ μάγουλά τους, μαγουλοσέρονται, τρανομαγουλίζονται, στηθοδέρονται, σκοτιώνουν τὰ γόνατά τους κτλ.³. Ταῦτα ἐνθυμίζον τὰ ὑπὸ τοῦ Λουκιανοῦ λεγόμενα: «Οἰμωγαὶ δὲ ἐπὶ τούτοις καὶ κωκυτὸς γυναικῶν καὶ παρὰ πάντων δάκρυα καὶ στέρνα τυπτόμενα καὶ σπαραττομένη κόμη καὶ φοινισσόμενα παρειαί' καὶ που καὶ ἐσθῆς καταρρήγνυται καὶ κόνις ἐπὶ τῇ κεφαλῇ πάσσεται καὶ οἱ ζῶντες οἰκτροτέροι τοῦ νεκροῦ' οἱ μὲν γὰρ χαμαὶ κυλινδοῦνται πολλὰκις καὶ τὰς παρειαὶς ἀράττουσι πρὸς τὸ ἔδαφος»⁴.

Ἐπὶ τῆς ἐνάραξως τοῦ θρήνου εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος λέγεται: ἀρχινῶ ἢ σιωῶ τὸ μοιρολόι, πιάνω ἢ παίρνω ἢ λέω τὸ μοιρολόι⁵ ἢ καταλόγι⁶ ἢ ἀνακάλημα⁷

¹ Π. γ. εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου, «ὅταν πεθάν' κανεὶς μακριά, βάζουν τὰ ροῦχα του καὶ τὴ φωτογραφία του καὶ τὸν καταλογιάζουν». Ὅμοιος ἐν Μάνη «τὸ ἔχουνε συνήθειο, σὰν πεθάνη κανεὶς στὴν ξενιτιά, ὅταν θὰ τοῦ κάμουν τὰ σαράντα, νὰ βάλουνε τὰ ροῦχα του κάτω, νὰ τὰ στολίσουνε καὶ νὰ τὰ μοιρολογήσουνε, σὰν νὰ ἔχουνε τὸν ἴδιο τὸν πεθαμῆνο μπροστά τους». Βλ. Γ. Ἀ. Μέγαν, ἐν Ἐπετηρ. τοῦ Λαογραφ. Ἀρχείου, ἐτ. Β', ἐν Ἀθήναις, 1940, σ. 205.

² C. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, τόμ. I, Paris, 1824, σ. XL-XLI.

³ ΚΕΕΛ, ἀρ. 36, σ. 144. (Δημ. Σάρον, Ἡπείρου δημοτικὰ ποιήματα, 1888-1893), ἀρ. 1975, σ. 44. (Συλλ. Ἀθ. Παπανικολάου, Λυκούδι Ἐλασσόνας, 1953).

⁴ Λουκιανῶ, Περὶ πένθους, 12.

⁵ Maria Joannίδου, Untersuchungen zur Form der neugriechischen Klagelieder (Moirologien), München, 1938, σ. 13, σημ. 14. ΚΕΕΛ, ἀρ. 1768, σ. 36. (Συλλ. Δημ. Πετροπούλου, Ἰωάννινα, 1952).

⁶ Maria Joannίδου, ἐνθ' ἄν., σ. 13, σημ. 13.

⁷ Ὡς λέγεται ἐν Κύπρῳ, Ἡπείρῳ καὶ Κρήτῃ. Φ. Ἰ. Κονκοπέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμ. Δ', ἐν Ἀθήναις, 1951, σ. 168, σημ. 7. Βλ. καὶ Γ. Ζώρα, Ἀνακάλημα τῆς Κων/πόλεως, Νέα Ἐστία, 57, 1955, σ. 727-731. Κ. Ρωμαίου, Τὸ «ἀνακάλημα» τῶν νεκρῶν, Νέα Ἐστία, 58, 1955, σ. 1007 κ.ἑξ., ἐνθα καὶ προγενεστέρα βιβλιογραφία. Βλ. Τοῦ Ἀντοῦ, Κοντὰ στὶς ρίζες, Ἀθήνα, 1959, σ. 370 κ.ἑξ. Ἐμμ. Κριαρῶ, Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Θεσσαλονίκη, 1965². Ἐν Κύπρῳ λέγεται καὶ «θρηνοῦριν». ΚΕΕΛ, ἀρ. 720, σ. 56. (Σ. Φαρμακίδου, Συναγωγή Κυπριακῶν λέξεων, 1918).

ἢ *Χάρο*¹ ἢ *σύθρηνο*². Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος χρησιμοποιοῦν τὴν φράσιν: *λέει τὰ ἄγκωμια του, εἰς δὲ τὸν Σκοπὸν Ἀνατολ. Θράκης ἔλεγον: ἀρχίζον νὰ ἄγκωμιάζ'να*³.

Ὁ τρόπος τοῦ μοιρολογήματος ποικίλλει κατὰ τόπους. Οὕτως εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας, «*διὰ μοιρολογοῦν, μπαμπουλόνονται σφιχτά, νὰ μὴ φαίνονται οὔτε τὰ μάτια τους. Τὸ ἴδιο μοιρολόγι τὸ λένε ὅλοι. Πιάνει πρῶτα μιὰ καὶ τὸ λέει καὶ ὕστερα τὸ πιάνουν καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι μαζί. Ὑστερα πιάνει ἄλλος καὶ λέει ἄλλο, καθέννας μὲ τὴ σειρά του*»⁴. Εἰς τὴν Σαλαμίνα «*πίσω ἀπὸ τὸ λείψανο κάθεται ἡ μητέρα ἢ ἡ γυναῖκα ἢ ἡ ἀδερφή καὶ κάθε πὸν παίρνει νὰ μοιρολογήσῃ περιβάλλει τὴν κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ μὲ τὰ δυνὸ της χέρια*»⁵. Εἰς τὸ Ξηρόμερον τῆς Ἀκαρνανίας «*οἱ γυναῖκες σχηματίζουν κύκλο γύρω ἀπὸ τὸ λείψανο καθισμένες μὲ μαῦρες μαντιῆλες. Ἀποτελοῦν ἓνα χορὸ καὶ κάποτε δύο ἡμιχόρια. Ἄλλοτε πάλι ἐκείνη πὸν παίρνει τὸ μοιρολόγι τὴ βοηθοῦν οἱ διπλανές. Ἀρχίζουν πρῶτες οἱ γυναῖκες τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ μοιρολόγι συνοδεύεται ἀπὸ ἐπιφωνήματα ὦι ὦι, κραυγές, σκούξιμο, ρυθμικὲς κινήσεις τῶν χειρῶν, τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς, σύμφωνα μὲ τὸ ρυθμὸ τοῦ μοιρολογιοῦ, τραγήγμα τῶν μαλλιών, στηθοκόπημα καὶ γρατζούνισμα ἀκόμη τοῦ προσώπου. Ὅλα αὐτὰ τὰ φέρνει ὁ πόνος καὶ τίποτε δὲν εἶναι συνήθεια ἢ προσποίηση. Σ' ἐνδειξὴ συμμετοχῆς στὸν πόνον, ἀλληλεγγύης ἢ ὁμοιοπάθειας πιάνονται χέρι μὲ χέρι ἢ πιάνουν τὸ χέρι τῆς μάνας, τῆς ἀδερφῆς ἢ τῆς γυναῖκας*»⁶. Εἰς τὴν Σάμην Κεφαλληνίας αἱ μοιρολογοῦσαι κρατοῦμεναι ἀπὸ τὰς χεῖρας σχηματίζουν ἄλυσιν⁷. Ἐν Μπάφρα Ἰωαννίνων «*οἱ μοιρολογίστριες, πὸν μοιρολογοῦν γύρω ἀπὸ τὸ νεκρὸ, πιάνονται ἀπὸ τὰ χέρια καὶ τὰ κουνοῦν ρυθμικὰ ἀνάλογα μὲ τὴ μελωδίαν τοῦ μοιρολογιοῦ. Ἀπὸ*

¹ Εἰς τὸ Γιαννίτσι Μεσσηνίας. ΚΕΕΛ, ἀρ. 762, σ. 28. (*Δ. Λουκάκη, Παροιμίαι διαφόρων μερῶν καὶ λέξεις διαφόρων τόπων, 1920*);

² Ἐν Νάξῳ (Ἀπειράνθῳ), ἰδιαίτερον μου πατριδί.

³ Βλ. *Γ. Ἀ. Μέγαν, ἔνθ' ἀν.*, σ. 176.

⁴ Βλ. *Γ. Ἀ. Μέγαν, ἔνθ' ἀν.*, σ. 176. Καὶ εἰς τὴν Κορῶνιν «*ὅσες πᾶνε γιὰ νὰ μοιρολογήσουν, θὰ πᾶνε μπαμπουλωμένες, δηλαδή μὲ τσεμπέρι σκοῦρο, ριχτὸ στὸ κεφάλι καὶ σταυρωμένο κάτω ἀπὸ τὴ μύτη. Στὸ κεφάλι τοῦ πεθαμένου θὰ κάτσουν τὰ παιδιά του, ἢ γυναῖκα του καὶ ἀπὸ τὴ μιὰ μπάντια καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ μοιρολογίστριες. Θ' ἀρχινήσῃ ἢ μιὰ νὰ λέῃ καὶ θὰ τὸ πᾶρον οἱ ἄλλες ἀπὸ τὴ μπάντια της. Ὑστερα θ' ἀρχίσῃ ἢ ἄλλη ἀπὸ τὴν ἄλλη μπάντια. Ὅταν πέσῃ ὁ ἥλιος δὲν μοιρολογᾶνε πιά». ΚΕΕΛ, ἀρ. 1378 Γ', σ. 64. (Συλλ. *Γεωργίας Ταρσοῦλη, Κορῶνιν Πυλίας, 1939*).*

⁵ *Ι. Θ. Κακριδῆ, Ὀμηρικὲς ἔρευνες, Ἀθήνα, 1944*, σ. 89.

⁶ ΚΕΕΛ, ἀρ. 2293, σ. 82-83. (Συλλ. *Γερασ. Παπατρέχα, Ξηρόμερον Ἀκαρνανίας, 1957*).

⁷ Βλ. *Γ. Ἀ. Μέγαν, ἔνθ' ἀν.*, σ. 176.

καιρὸ σὲ καιρὸ ἀποσποῦν τὰ χέρια καὶ χτυποῦν τὰ γόνατα»¹. Ἐν Καρπάθῳ, ὡς γράφει ὁ Ἐμμ. Μανωλακάκης τῷ 1896, «προτίθεται (ὁ νεκρὸς) ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκίας εἰς θρήνον τῶν οἰκείων γυναικῶν, αἵτινες θρηνηθοῦσι γοερῶς (δέρονται) ἐκτινάσσουσαι τὴν κόμην εἰς τήρησιν τοῦ ρυθμοῦ τῆς θρηνηδίας, μάσσουσαι τὰς παρειὰς ἐνίοτε καὶ καταμωλωπίζουσαι τὸ στήθος καὶ τὰ γόνατα διὰ τῶν χειρῶν των, θρήνον ἐπὶ θρήνου προκαλοῦσαι, ἡ δὲ σπαραξικαρδίας αὕτη σκηνὴ παρατείνεται ἐπὶ δύο ἐνίοτε καὶ πλείονας ὥρας μέχρι τῆς ἐκφορᾶς τοῦ νεκροῦ, συνεπαγούσης συχνάκις σπαραξικαρδίους κραυγὰς σὺν τῇ βαρείᾳ καὶ μονοτόνῳ ψαλμωδίᾳ τῶν ἱερέων, ὧν προπορεύονται ἀσκεπῆ παιδιὰ φέροντα τὸν σταυρὸν μετὰ ἐξαπτερυγῶν, πρὸ τῶν ὁποίων πᾶσα κεφαλὴ ἀποκαλύπτεται καὶ πᾶσα χεὶρ ποιεῖ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ»². Εἰς δὲ τὰ Βρέστενα τῆς Λακωνίας οἱ μοιρολογίστρες διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχορία, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει μίαν ἑξαρχον τοῦ θρήνου. Ἡ ἑξαρχὸς τοῦ ἡμιχορίου ἀρχίζει τὸ μοιρολόγι, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται πρῶτον μὲν ἀπὸ τὰς γυναῖκας τοῦ ἡμιχορίου τῆς, ἔπειτα δὲ ἀπὸ ὅλας μαζί τὰς γυναῖκας τοῦ ἄλλου ἡμιχορίου³. Ἀλλαχοῦ, ὡς ἐν Νάξῳ, ἡ πλησιεσττέρα συγγενὴς λέγει συνήθως τὸ μοιρολόγι. Μετ' αὐτὴν ἔδουν ἄλλα μοιρολόγια — συνήθως δίστιχα — αἱ ἄλλαι συγγενεῖς, αἱ φίλαι, αἱ γειτόνισσαι, ὅλαι ἐκεῖναι μὲ μίαν λέξιν αἱ παρευρισκόμεναι γυναῖκες, αἱ δυνάμεναι νὰ προσφέρουν εἰς τὸν νεκρὸν τὴν τελευταίαν ἐκδήλωσιν τῆς στοργῆς των⁴. Κάποτε μεταξὺ τῶν παρευρισκομένων εἶναι καὶ γυναῖκες ξέναι πρὸς τὴν οἰκογένειαν, αἱ ὅποιαί μὲν πρὸ ὀλίγου χρόνου ἔχασαν κάποιον ἰδικόν των, εἶναι διὰ τοῦτο λυπημένα καὶ ἔχουν κάτι νὰ εἶπουν. Ὁ θρηνούμενος θὰ μεταφέρει εἰς τοὺς ἰδικούς των νεκρούς τὰς παραγγελίας καὶ τοὺς χαιρετισμούς των. Ἐν Ἄραχῳβη Παρνασσίδος «τὸ μοιρολόγι λέει ἢ μόνη τῆς ἢ λυπημένη ἢ ἂν εἶναι περισσότε-

¹ ΚΕΕΑ, ἀρ. 1768, σ. 105. (Συλλ. Δημ. Πετροπούλου, Ἰωάννινα, 1952). «Σκύλινη καρδιά νὰ 'ναι θὰ κλάγη, νὰ 'ναι γυναῖκα «νὰ κλαίη» καλά, δηλαδὴ νὰ μοιρολογᾷ» λέγουν ἐν Καστοριᾷ. ΚΕΕΑ, ἀρ. 1100 Γ', σ. 77. (Συλλ. Μαρίας Ἰωαννίδου, Καστοριά, 1937).

² Ἐμμ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, ἐν Ἀθήναις, 1896, σ. 122. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Ἡλ. Φτναρᾶ, Πῶς κλαῖνε στὸ Καστελλόριζο τοὺς νεκρούς των. Καστελλοριζιακά Νέα, ἔτ. 2, 1950/51, φύλλον 11-12, σ. 6. Πρβλ. καὶ Μιχ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Καρπάθου, τ. Α', Ἀθήναι, 1932, σ. 121.

³ Φ. Ἰ. Κουκουλέ, Οἰνοντυακά, ἐν Χανίοις, 1908, σ. 64.

⁴ Ὁ C. Fauriel (ἐνθ' ἂν., σ. XXXIX) γράφει σχετικῶς: «Ordinairement c'est la plus proche parente qui prononce la première: après elles, les autres parents, les amies, les simples voisines, toutes celles, en un mot, des femmes présentes qui peuvent payer au défunt ce dernier tribut d'affection, s'en acquittent l'une après l'autre, et parfois plusieurs ensemble».

ρες παρτισές-παρτισές, δηλαδή αρχίζουν π.χ. οί τρεῖς, πὸν κάθονται στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ νεκροῦ, τὸ ἐπαναλαμβάνουν οἱ τρεῖς ἢ περισσότερες, πὸν βρίσκονται κάτω κ.ο.κ.»¹. Ἐν Μάνη, ὅπου ἀκμάζει εἰσέτι τὸ μοιρολόγι, ἐπικρατεῖ ὀλόκληρος δι' αὐτὸ ἐθιμοτυπία. Κατὰ τὸ κλάμμα ἢ κλάψιμο ἢ κἀθισμα ἢ περικάθισμα ἢ παράπονο ἐπιβάλλεται ἡ παρουσία οὐχὶ μόνον τῶν συγγενῶν ἢ φίλων, ἀλλὰ καὶ τῶν χωριανῶν. Κάθηνται γύρω γύρω εἰς τὸν νεκρὸν χαϊδοσκελωτά, δηλαδή μὲ ἀνοικτὰ τὰ σκέλη, καὶ ἀρχίζουν ἐν εἶδος ἑμμέτρου διαλόγου, εἰς τὸν ὁποῖον τονίζουν, ὅτι ἀκριβῶς θὰ εἶχον νὰ εἴπουν εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Αἱ συγγενεῖς ἐπαινοῦν τὰς ἀρετὰς τοῦ θανόντος, διηγοῦνται τὰ τοῦ θανάτου του, πρὸ πάντων ἕαν ἀπέθανε φονευθεῖς, καὶ ὁμιλοῦν περὶ ἐκδικήσεως, αἱ δὲ παριστάμεναι, λαμβάνουσαι καὶ αὐταὶ μέρος κατὰ διαδοχὴν εἰς τὸ μοιρολόγι, παρηγοροῦν, συμβουλεύουν ἢ λαμβάνουν ἀφορμὴν νὰ ἐνθυμηθοῦν τὰς ἰδικὰς τῶν συμφορὰς. Κανεὶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ διακόψῃ τὴν μοιρολογοῦσαν χωρὶς ἄδειαν. Ἡ ἄδεια ζητεῖται κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: α) ἡ ἐπιθυμοῦσα νὰ μοιρολογήσῃ, ἂν παρακάθηται παρὰ τὴν μοιρολογοῦσαν, φέρει ἠρέμα τὴν κεφαλὴν της ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῆς β) ἂν εὐρίσκωνται εἰς ἀπόστασιν, λαμβάνει τὴν χεῖρα της καὶ γ) ζητεῖ τὴν ἄδειαν δι' αὐτοσχεδίου μοιρολογίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἡ μοιρολογοῦσα δι' ἑτέρου, παρέχουσα τὴν ζητουμένην ἄδειαν². Ὁ Σταυρ. Τζουμελέας, περιγράφων τὴν ἐθιμοτυπίαν τοῦμανιάτικου μοιρολογοῦ, λέγει: «*Στὴ Μάνη παλαιότερα καὶ τώρα ἀκόμη σὲ μερικὰ χωριὰ μοιρολογοῦν καὶ οἱ ἄνδρες τοὺς πεθαμένους καὶ μάλιστα ἐκείνους, πὸν σκοτώνοντο στοὺς ἐμφυλίους πολέμους ἢ σκοτιώνοντο ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς πρὸς ἀνεκδικήσων... Στὴ Μάνη, ὅταν πεθάνῃ κάποιος ἀπὸ τὴ γενιά τους, τρέχουν ὅλοι νὰ τὸν μοιρολογήσουν, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, νὰ τοῦ ποῦν τίς χάρες του καὶ τὰ προτερήματά*

¹ ΚΕΕΑ, ἀρ. 1153 Β', σ. 82. (Συλλ. *Μαρίας Ἰωαννίδου*, Ἀράχοβα, 1938).

² Στίλπ. Π. *Κυριακίδου*, Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν λαογραφίαν, ἐν Ἀθήναις, [1921], σ. 61. *Τοῦ Αὐτοῦ*, Ἑλληνικὴ Λαογραφία. Μέρ. Α', ἐκδ. 2^α, ἐν Ἀθήναις, 1965, σ. 88. Βλ. πλείονα εἰς τὰς μελέτας: *Μαρία Ἰωαννίδου*, Untersuchungen..., σ. 40-41. *Α. Mirambel*, Les caractères de la poésie populaire du Magne. Εἰς μνήμην Σπυριδωνοῦ Λάμπρου, Ἀθήναι, 1935, σ. 68-76. *Β. Δ. Πατριαρχέα*, Λαϊκὴ ποίησις καὶ ἱστορία. Ὁ ἑμμέτρος λόγος ἐν Μάνη καὶ τὰ μυρολόγια. Νέον Κράτος, ἔτ. 4, 1940, ἀρ. φ. 31, σ. 469-478, ἀρ. 32-33, σ. 574-588. *Τοῦ Αὐτοῦ*, Ὁ θρηνὸς τοῦ νεκροῦ. Νέον Κράτος, ἔτ. 4, 1940, ἀρ. 38-39, σ. 979-988, ἀρ. 40, σ. 1040-1049. *Δικ. Βαγιακάκου*, Γύρω στὸ μυρολόγι τῆς Μέσα Μάνης. Σπαρτιατικὰ Χρονικά, ἔτ. 5 (1941/42), ἀρ. 57-58, σ. 68-70, ἀρ. 59-60, σ. 81-82, ἔτ. 6 (1942/43), ἀρ. 61-63, σ. 93-96, ἀρ. 67-68, σ. 127-132, ἀρ. 69-70, σ. 137-139. Βλ. αὐτόθι, περίοδ. Β', ἔτ. 8 (1945/46), ἀρ. 1 (74), σ. 6-8, ἀρ. 2 (75), σ. 29-31. *Τοῦ Αὐτοῦ*, Ἡ Ληγορού. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ., τ. 9-10 (1955/57), ἐν Ἀθήναις, 1958, σ. 39-64.

του, ἂν τυχὸν δὲ ἔχη φονευθῆ ἀπὸ ἐχθρόν, νὰ τοῦ ὑποσχεθοῦν πὼς θὰ τὸν δικιω-
σουν, θὰ ἐκδικηθοῦν δηλαδὴ τὸν θάνατόν του. Οἱ γυναῖκες εἶναι λυσίκομες, σύρουν
τὰ μαλλιά τους, κτυποῦν δυνατὰ τὰ στήθη καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ σπαράσσουν μέχρως
αἵματος τὰ μάγουλά. Οἱ ἄνδρες, μόλις μποῦν στὴν αὐτὴ τῆς οἰκίας τοῦ πεθαμένου,
φωνάζουν δυνατὰ: ἀδέρφι, Νικόλα, ἀδέρφι...»¹. Ἡ αὐτὴ συνήθεια ἐπεκρατεῖ καὶ
ἐπικρατεῖ ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους τῶν Μανιατῶν ἐν Κορσικῇ. Ὁ Ν. Φαρδὺς
ἔγραφε κατὰ τὸ 1888: «...Ὅταν ἀπέθνησκέ τις (παρὰ τοῖς Ἑλλησι τῆς Κορσικῆς),
τὸν ἐξήπλωνον κατὰ γῆς ἐπὶ τινος τάπητος εἰς τὸ ἰσόγειον τῆς οἰκίας καὶ ἐκεῖ αἱ
γυναῖκες, περὶ τὸν νεκρὸν ὀλοφυρόμεναι, τὸν ἐμοιρολόγουν. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ὑπάρ-
χει καὶ παρὰ τοῖς Κορσικανοῖς ἀπαράλλακτα, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησι πολλῶν με-
ρῶν τῆς Ἀνατολῆς»². Καὶ τοῦτο διότι οἱ Κορσικανοί, κατὰ τὸν J. Marcuzzi, ἀπὸ
παλαιῶν χρόνων ὕφισταντο κλοπὰς καὶ φόνους παρὰ διαφόρων λαῶν καὶ τοὺς
ἀπεδεκάτιζεν ἢ πείνα καὶ ἢ χολέρα. Οὗτοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιβάλουν μίαν
ὄργανωμένην δικαιοσύνην, ἀλλὰ κατέφυγον εἰς τὴν βεντέτταν³. Αἱ στατιστικαὶ δει-
κνύουσιν ὅτι ἀπὸ τοῦ 1682 μέχρι τοῦ 1714 ἔγιναν 28.000 φόνοι. Οἱ ἄνδρες ἠγωνί-
ζοντο καὶ ἔπιπτον. Αἱ γυναῖκες τοὺς ἐμοιρολογοῦσαν ἐν πνεύματι ἐκδικήσεως. Δὲν
εἶναι ὑπερβολὴ ὅτι ὁ Jules Michelet βεβαιώνει ἐν τῷ ἔργῳ του «Histoire de
France» ὅτι κατὰ τὸν 18^{ον} αἰ. ἡ Κορσικὴ δὲν ἦτο παρὰ ἓνας βράχος, ποὺ ἔστα-
ζεν αἶμα⁴.

Τὸ κορσικανικὸν μοιρολόγι συνοδεύεται μὲ ἰσχυρὰς χειρονομίας. Αἱ γυ-
ναῖκες παρέχουν θέαμα φρικτόν. Αὗται μοιρολογοῦν κατὰ σειρὰν: ἀρχίζει ἡ πη-
σιεστέρα τοῦ νεκροῦ συγγενῆς, μητέρα, σύζυγος, ἀδελφὴ ἢ θυγάτηρ. Ἀμέσως
μετὰ τὸν θάνατον κάθε γυναῖκα βγάζει φρικώδεις φωνάς, ξερορίζωνε τὰ μαλλιά της,
δέρει τὸ πρόσωπον, ἐναγκαλίζεται τὸν νεκρὸν, εἶτα δ' ἠσυχάζουσα κάπως ἀρχίζει
τὸ μοιρολόγι, ἐπαινοῦσα τὰ χαρίσματα τοῦ θανόντος. Ἄν δ' ὁ θάνατός του ὑπῆρξε
βίαιος, τότε τὸ μοιρολόγι μεταβάλλεται εἰς τρικυμίαν ἀπειλητικῶν καὶ ἐκδικητικῶν
λόγων⁵. Τὰ μοιρολόγια εἰς τὴν Κορσικὴν καλοῦνται *lamenti* ἢ *voceri*. Ἡ τελευ-
ταία ὄνομασία χρησιμοποιεῖται πρὸ πάντων κατὰ τὸν θρῆνον τοῦ βιαιοθανάτου.
Εἷς τινὰς περιοχὰς τῆς νήσου τὰ μοιρολόγια ὀνομάζονται καὶ *ballati* (= ᾠσματα

¹ ΚΕΕΛ, ἀρ. 1485, σ. 17. (Συλλ. Στ. Τζουμειά, Μάνη, 1943).

² Ν. Φαρδὺς, Ἱστορία τῆς ἐν Κορσικῇ ἐλληνικῆς ἀποικίας, Ἀθήναι, 1888, σ. 98-99.

³ Ἡ λ. βεντέττα εἶναι ἄγνωστος ἐν Μάνη. Περὶ τοῦ ἐθιμοῦ τοῦ γδικιωμοῦ βλ. πλήρη
βιβλιογραφίαν ὑπὸ Δικ. Βαγιακάκου, Ἡ Ληγορού, ἐνθ' ἀν., σ. 39, σημ. 2.

⁴ J. B. Marcuzzi, *Lamenti, voceri, chansons populaires de la Corse*, Ajaccio, 1926,
σ. 34 κ.ἑξ.

⁵ J. B. Marcuzzi, ἐνθ' ἀν., σ. 186.

χορικὰ) διατηροῦντα εἰς τὸ ὄνομά των τοῦτο τὸ ἔθιμον τοῦ παλαιοῦ ἑνταφιασμοῦ, κατὰ τὸ ὁποῖον αἱ μοιρολογοῦσαι ἐτραγουδοῦσαν χορεύουσαι περὶ τὸν νεκρόν¹.

Εἰς τὴν ἔθιμοτυπίαν τοῦ μοιρολογήματος ἀνήκει ἐπίσης ἡ συνήθεια ἡ ἐπικρατοῦσα εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος νὰ προσλαμβάνεναι ξένη γυναῖκα, διὰ νὰ κλαύσῃ καὶ μοιρολογήσῃ τὸν νεκρόν. Οὕτω π.χ. ἐν Μπάφρα Ἰωαννίνων «*ὑπάρχουν εἰδικὲς γυναῖκες, οἱ μοιρολογίστρες, ποὺ συνθέτουν τὸ μοιρολόγι καὶ τὸ τραγουδᾶνε. Οἱ μοιρολογίστρες πληρώνονται σήμερα μὲ 20, 30, 50 δραχμὲς*»². Εἰς τὸ Σουφλί τῆς Θράκης κατὰ τὸ 1893 «ἔξ γνωστὰ ἐπὶ ποιήσει κοράσια, κατὰ τὸν Κων. Κουρτίδην, προσεκαλοῦντο ὑπὸ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν συγγενῶν τῶν ἀποθανόντων ἐκτάκτως, διὰ νὰ ἀναλάβουν καὶ ἐξυμνήσουν τὸν νεκρόν»³. Ἐν Λήμνῳ ὑπάρχουν ἐπαγγελματικαὶ μοιρολογίστριαι⁴. Εἰς τὰς Κυδωνίας τῆς Μ. Ἀσίας τὴν μοιρολογίστρα «*τὴν πλήρωναν καὶ τραγουδοῦσε μὲ ξέπλεκα μαλλιά*»⁵. Αἱ γυναῖκες αὐταί, ἔχουσαι ἀπομνημονεύσει ἀρκετὰ μοιρολόγια καὶ στίχους ἐκ μοιρολογίων καὶ συγχρόνως τὴν ἰκανότητα νὰ τὰ διασκευάζουν καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ δημιουργοῦν νέα κατὰ τὴν περίστασιν, ἀνελάμβανον ἐπ' ἀμοιβῆ τὸ μοιρολόγι.

Τὰ μοιρολόγια ὡς ἄσματα παρουσιάζουν εἰς τὰς λεπτομερείας των τὰ λαμπρότερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρος καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ⁶. Ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν λυρικοτέρων καὶ παθητικωτέρων δημιουργημάτων τῆς δημώδους μουσικῆς. Ἡ τραγικότης καὶ ἡ στοχαστικότης τοῦ περιεχομένου των συνδυάζεται μὲ ὠραιότητάς ποιητικὰς εἰκόνας. Ὁ Fauriel τὰ χαρακτηριστικὰ ὡς τὸ πλουσιώτερον τμήμα τῆς νεοελληνικῆς δημώδους ποιήσεως⁷.

Τὰ περισσότερα τῶν μοιρολογίων, λόγῳ τῆς φύσεως καὶ τοῦ τρόπου τῆς ποιήσεώς των, εἶναι αὐτοσχέδια, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δίστιχα, τὰ ὁποῖα εἶναι περι-

¹ Ἐνθ' ἀν., σελ. 5. Περὶ τῶν «νεκρικῶν χορῶν» βλ. κατωτέρω.

² ΚΕΕΛ, ἀρ. 1768, σ. 105. (Συλλ. Δημ. Πετροπούλου, Ἰωάννινα, 1952). Ὁ C. Fauriel (ἐνθ' ἀν., σ. XLII) ἔγραφε: «Dans la Grèce asiatique et dans les îles, il y a des femmes myriologistes de profession, que l'on appelle, au besoin, moyennement un salaire déterminé, pour faire et chanter les myriologues, ou, pour mieux dire, ce qui en tient lieu».

³ ΚΕΕΛ, ἀρ. 177, σ. θ'-ι'. (Κ. Κουρτίδου, Συλλογὴ πενήκοντα ἄσμάτων Ροδοπέου Θράκης, 1893).

⁴ ΚΕΕΛ, ἀρ. 1160 Β', σ. 173. (Συλλ. Γ. Ἀ. Μέγα, Λήμνος (Φυσίνη), 1938).

⁵ Βλ. Γ. Ἀ. Μέγα, ἐν Ἐπετηρ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχ., ἔτος Β', ἐν Ἀθήναις, 1940, σ. 177.

⁶ «(Les myriologues) offrent des particularités par lesquelles ils tiennent à quelques-uns des traits les plus saillants du caractère et du génie national». Cl. Fauriel, ἐνθ' ἀν., σ. XXXVIII.

⁷ Cl. Fauriel, ἐνθ' ἀν., σελ. CXXXV.

στατικά και δὲν ἐπιζοῦν εἰς τὴν λαϊκὴν μνήμην. Διατηροῦνται μόνον ὅσα ἐξ αὐτῶν συνεκίνησαν τὴν λαϊκὴν ψυχὴν καὶ ἔκαμαν ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν¹ διὰ τὸ νόημα, τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν ποιητικὴν τῶν ἀξίαν. Ἐκεῖνο δὲ πού οὐσιωδῶς διακρίνει ἓνα μοιρολόγι ἀπὸ τὰ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια εἶναι ὅτι δὲν στιχουργεῖται ἐκ τῶν προτέρων καὶ μὲ ἄνεσιν, ἀλλὰ πάντοτε αὐτοσχεδιάζεται, τὴν στιγμὴν μάλιστα κατὰ τὴν ὁποίαν ἄδεται καὶ πάντοτε προσαρμόζεται εἰς ἐκεῖνον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται². Εἶναι ἓν ποιητικὸν ἐπικήδειον αὐτοσχεδίασμα ἐμπνευσμένον ἀπὸ τὸν πόνον³.

Εἶναι φυσικὸν νὰ μὴ διαθέτουν ὅλαι αἱ γυναῖκες τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτοσχεδισμὸν⁴ ποιητικὴν ἰκανότητα. Διὰ τοῦτο μερिकाί, λέγει ὁ Fauriel, ἀσκοῦνται συχνὰ κατὰ τὰς ὑπαιθρίους ἀγροτικὰς τῶν ἀσχολίας εἰς τὴν σύνθεσιν φανταστικῶν μοιρολογίων⁵. Ἡ εὐχέρεια τῆς στιχοπλοκῆς εἶναι φαινόμενον, πού ἀπαντᾷ περισσότερον εἰς τὰς νήσους. Οὕτω π.χ. «ἐν Καρπάθῳ ὅλαι αἱ γυναῖκες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πρέπει νὰ ἤξεύρουν νὰ μοιρολογοῦνται»⁶. Τὰ δίστιχα μοιρολόγια τῶν νήσων ὀφείλουν νὰ εἶναι ὁμοιοκατάληκτα. Ἐν Ἀπειρανθῳ Νάξου προσέχουν τόσον πολὺ εἰς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν, ὥστε, ὅταν τὸ δίστιχον μοιρολόγι ἢ τὸ τραγούδι γενικῶς δὲν τηρῇ αὐτὸν τὸν κανόνα, οἱ ἀκούοντες τὸ ἀποκαλοῦν εἰρωνικῶς «καδουνᾶτο»⁷.

Εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα τὸ μοιρολόγι δὲν ἔχει ὁμοιοκαταληξίαν εἰμὴ

¹ Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέρ. Α', ἔκδ. 2α, ἐν Ἀθήναις, 1965, σ. 89.

² G. Weigand, Die Aromunen, II, Leipzig, 1894, σ. 201.

³ Cl. Fauriel, ἔνθ' ἄν., σελ. CXXXIII.

⁴ «Ἰδιαιτέρως ἀξια μεγίστης προσοχῆς εἶναι καὶ τὰ αὐτοσχεδία καὶ πρὸ παντὸς τὴν ὄραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ποιοῦνται, διότι τότε εἰς αὐτὰ συλλαμβάνομεν τὸ ἕσμα ἐν τῇ γενέσει του, συλλαμβάνομεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ λαὸς ἐργάζεται εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν ἠσμάτων του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μεγίστην ἔχει σημασίαν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ὅλης δημοτικῆς ποιήσεως καὶ τῆς τεχνουργίας αὐτῆς». Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέρ. Α', ἔκδ. 2α, ἐν Ἀθήναις, 1965, σ. 90.

⁵ «Les villageoises de certains endroits de la Grèce s'exercent fréquemment, en plein air et dans les travaux des champs, à composer des myriologues de fantaisie, c'est-à-dire non obligés pour elles». Cl. Fauriel, ἔνθ' ἄν., σ. CXXXV. Ἐν Μάνη «τὰ κορίτσια ἀπὸ μικρὰ μαθαίνουν μαζὶ μὲ τὰ τραγούδια καὶ μοιρολόγια καὶ οἱ γυναῖκες στὸ θέρο καὶ στὸ ἡλιομάζωμα περισσότερα μοιρολογοῦν παρὰ τραγουδοῦν». ΚΕΕΛ, ἀρ. 1485, σ. 17. (Συλλ. Στ. Τζουμελέα, Μάνη, 1943). Βλ. καὶ Σταυρούλαν Τράντα, ἔνθ' ἄν., σ. 515 κ.εξ.

⁶ Μιχ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου, Ἀθήναι, 1928, σ. 250.

⁷ ΚΕΕΛ, ἀρ. 1449, σ. 150. (Συλλ. Διαλεχτῆς Ζευγώλη, Ἀπειρανθος Νάξου, 1926).

⁸ Ἡ λ. καδουνᾶτο σημαίνει τὸ ἔχον πολλὰ καδούνια (=γωνίας) π.χ. οπίτι καδουνᾶτο.

σπανίως. Τὰ τυποποιημένα μοιρολόγια ἢ τραγούδια τοῦ Χάρου, «πὺν εἶναι σὰν ἀπρόσωπο, φιλοσοφημένο ἐπιβλητικὸ σχόλιο πάνω στὴ ματαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων», ὅπως παρατηρεῖ ἡ Εἰρήνη Σπανδωνίδη¹, δὲν ἔχουν πολλές φορές ὁμοιοκαταληξίαν ἀλλὰ εἶναι ἄψογα μετρικῶς, ἐνῶ τὰ αὐτοσχέδια μοιρολόγια ἐνταῦθα εἶναι πεζοὺς λόγους, λαμβάνων διὰ τῆς μελωδίας κάποιαν ποιητικὴν μορφήν. Αἱ ἀναφωνήσεις, αἱ προσφωνήσεις, αἱ παραγγελίαι, οἱ κοπετοί, παρουσιάζουν τὸ μοιρολόγι ἰδίᾳ ἐν Ἡπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ ὡς «ἓνα διακομμένο ἀπὸ ἀναφυλλητὰ κλάψιμο»², ἀλλὰ μὲ κάποιον ρυθμὸν³.

Συνήθως τὰ μοιρολόγια χωρίζονται εἰς δύο κατηγορίας: τὰ κυρίως μοιρολόγια, δηλαδὴ τὰ θρηνώδη διὰ τὸν νεκρὸν ἕσματα, καὶ τὰ λεγόμενα «τραγούδια τοῦ Χάρου»⁴. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν δὲν περιλαμβάνονται μόνον οἱ θρηνοὶ διὰ τοὺς νεκρούς, ἀλλὰ καὶ τὰ θλιβερὰ ἕσματα, τὰ ὁποῖα λέγει δῆθεν αὐτὸς οὗτος ὁ νεκρὸς, θρηνῶν διὰ τὸν χωρισμὸν του ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ τὰ βάσανα, πὺν περνᾷ εἰς τὸν Κάτω Κόσμον. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν οἱ διάφοροι τύποι μοιρολογίων⁵, πὺν θρηνοῦν τὸν θάνατον τοῦ πατρός, τῆς μητρός, τοῦ νιοῦ, τῆς θυγατρὸς, τοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ ἱερέως, τοῦ ξενιτεμένου κτ⁶. Ἐδῶ ἐπίσης ἀνήκουν καὶ αἱ ἀλληγορίαι, αἱ προσερχόμεναι ἐκ παρομοιώσεων τοῦ ἀποθανόντος πρὸς κριάρι, πὺν ἄρπαξε ὁ λύκος, πρὸς μηλιάν ἢ ἄλλο δένδρον, πὺν πῆρε τὸ ποτάμι καὶ ἐμαράθηκε ἢ ἐξεροϊζώθηκε, πρὸς καράβι, πὺν ἐξεκίνησε νὰ φύγη, πρὸς πουλί, πὺν ἔφυγε ἀπὸ τὸ κλουβί, πρὸς ἀετόν, πὺν ἐπέταξε, πρὸς ἀσῆμι ἢ μάλαμα, πὺν ἐχάθηκε, κ.τ.δ.⁷

¹ *Εἰρήνης Σπανδωνίδη*, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, Ἀθήνα, 1939, σ. 363.

² *Εἰρήνης Σπανδωνίδη*, ἔνθ' ἄν., σ. 363.

³ «Auf die Frage der Melodie der Totenklage genügt es mit weniger Worten hinzuweisen: sie bewegt sich in langsamen Tempo auf ganz wenigen auf- und absteigenden Tönen, die in beständiger Wiederholung psalmodierend vorgetragen werden». *Fr. Boehm*, ἔνθ' ἄν., σ. 32.

⁴ *Fr. Boehm*, ἔνθ' ἄν., σ. 6-7.

⁵ *Fr. Boehm*, ἔνθ' ἄν., σ. 6.

⁶ Ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν καὶ οἱ τυπικοὶ στίχοι ἢ τὰ προοίμια μοιρολογίων εἰς ὠρισμένους νεκρούς, τὸν σύζυγον, τὸ τέκνον, τὸν ἀδελφόν, τὸν γέρον, τὴν νέαν, τὸν ἀδικοσκοτωμένον κτλ. *Σταυρούλας Ραζέλου*, Προοίμια μοιρολογίων Λακωνικῶν, ἐν Ἀθήναις, 1870.

⁷ «Dans les chants de deuil, quand on s'adresse au défunt, on remplace ordinairement son nom par celui d'une plante, d'une fleur, d'un oiseau, et on parle ainsi de la destruction d'une plante, de la mort d'un oiseau, etc.». *D. Pétropoulos*, La comparaison dans la chanson populaire grecque, Athènes, 1954, σ. 6-7. *Τοῦ Αὐτοῦ*, Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, τ. Β', Ἀθήναι, 1959, σ. κε'.

Αί ἐν λόγῳ ἀλληγορίαί¹, αἱ ὁποῖαι, ὅτε μὲν διατυπῶνται εἰς δίστιχα, ὅτε δὲ εἰς τετράστιχα ἢ καὶ σπανίως εἰς ἓνα μόνον στίχον, ζωγραφίζουσι μὲ λίτὰ μέσα καὶ ἀνεπιτήδευτον τρόπον ἐξόχως ὠραίας καὶ παραστατικὰς εἰκόνας.

Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀνήκουν τὰ λεγόμενα «τραγούδια τοῦ Χάρου καὶ τοῦ Κάτω Κόσμου»· εἶναι καὶ αὐτὰ μοιρολόγια, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν κυρίως Ἑλλάδα κατὰ τὸν θρῆνον τοῦ νεκροῦ, διακρίνονται δὲ διὰ τὴν ἀφηγηματικὴν των μορφὴν καὶ τὰ γενικώτερα νοήματά των τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ματαιότητα τοῦ βίου, τὴν σκληρότητα τοῦ Χάρου καὶ τὰς εἰδωλολατρικὰς δοξασίας περὶ τοῦ Κάτω Κόσμου, πού ἐπιζοῦν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Εἰς τὴν Μάνην τὸ ἔθιμον τοῦ μοιρολογήματος καὶ τὸ μοιρολόγι ὡς τραγούδι ἐσημείωσαν ἰδιαιτέραν ἀκμὴν καὶ ἐξαίρετον ἀντοχήν, λόγῳ τῶν ἰδιαζουσῶν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην κοινωνικῶν καὶ ἱστορικῶν συνθηκῶν τοῦ βίου². Ἀξιοσημείωτος εἶναι ὁ δραματικὸς τόνος τοῦ μανιάτικου μοιρολογιοῦ³ καὶ ἡ ἀρρενωπὴ μορφὴ του. Κάποτε εἰς ἓνα καὶ μόνον στίχον, ὡς ὁ ἀκόλουθος, περιλαμβάνεται μὲ ἀλληγορικὸν τρόπον ὁ θρῆνος μιᾶς οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἔχασε τὸν τελευταῖον ἀρρενα βλαστόν της.

Μικρὸ κανόνι κρέπαρε καὶ ξαρματώθη κάστρο.

Ἰδιαίτῳσαν πρωτοτυπίαν, δραματικότητα καὶ δωρικὴν ἐκφραστικότητα ἔχονσι οἱ μανιάτικοι θρῆνοι οἱ ἀπευθυνόμενοι εἰς πρόσωπα θανόντα εἰς τοὺς πολέμους⁴. Γενικῶς τὸ μανιάτικο μοιρολόγι, κατὰ τὸν Γιάννη Ἀποστολάκη, «χαρακτηρίζεται πλημύρα συναισθημάτων καὶ ἔλλειψη φαντασίας· γιὰ κεῖνο εἶναι τὸ βαρύτερον ἀπὸ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια... Ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, τὸ πάθος μ' ἓνα λόγο, βγαίνει ἀπὸ κάθε ὄριο, καθὼς ὅμως δὲ βοηθᾷ ἡ φαντασία, τὸ τραγούδι φανερῶνεται βαρὺ καὶ ὠμό»⁵. Καὶ εἶναι μὲν τὰ περισσότερα μανιάτικα μοιρολόγια αὐτοσχέδια στιχογραφήματα, τὰ ὁποῖα περιορίζονται κυρίως εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ τρό-

¹ «Ce genre est évidemment très ancien, et on pourrait le faire remonter à l'époque où les conceptions des tabous étaient encore vivaces». D. Petropoulos, ἔνθ' ἄν., σ. 7.

² Κ. Πασιγιάννη, Μανιάτικα μοιρολόγια καὶ τραγούδια, ἐν Ἀθήναις, 1928, σ. ζ'.

³ Μ. Joannidou, Untersuchungen..., σ. 23 κ.ἐξ.

rologien),

⁴ Ν. Γ. Πολίτου, Γνωστοὶ ποιηταὶ δημοτικῶν ἁσμάτων. Λαογραφία, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις, 1915, σ. 516. Τοῦ Ἀντοῦ, Μοιρολόγια εἰς πολεμιστὴν... Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τ. Α', ἐν Ἀθήναις, 1920, σ. 263-271.

⁵ Γιάννη Ἀποστολάκη, Τὸ κλέφτικο τραγούδι, Ἀθήναι, 1950, σ. 99.

που τοῦ θανάτου τοῦ νεκροῦ, ὑπάρχουν ὅμως εἰς κάθε χωρίον τῆς Μάνης δύο τρεῖς ἀνεγνωρισμένοι μοιρολογίστριαι, πού συγκρατοῦν ἐκ παραδόσεως στοιχεῖα ἀπὸ τὰ καλύτερα παλαιὰ μοιρολόγια. Τὰ μοιρολόγια τους συγκινοῦν βαθύτατα μὲ τὴν ἀπλότητα, τὴν ἐπιγραμματικότητα καὶ τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ αἰσθήματος, ὅπως π.χ. τὸ κατωτέρω :

*Δὲ σοῦ ἴπρεπε, δὲ σοῦ ἴμοιαζε χάμου στῆ γῆ νὰ πέσης,
μόν σοῦ ἴπρεπε, μόν σοῦ ἴμοιαζε στὸ περιβόλι μέσα,
νὰ πέφτουν τ' ἄνθια πάνω σου, τὰ μῆλα στὴν ποδιά σου,
τὰ κόκκινα τριαντάφυλλα στὰ ροδομάγουλά σου¹.*

Καὶ ἐν Ἀπειράνθῳ τῆς Νάξου κατὰ τὸν θρῆνον τοῦ νεκροῦ ἀκούονται πολ-
λάκις ἐξαίρετα δίστιχα μοιρολόγια², γεννήματα πηγαίας ἐμπνεύσεως καὶ πλουσίας
ποιητικῆς διαθέσεως. Οὕτω π.χ. μιὰ μάννα πού κλαίει τὸ πεθαμένο παιδί της λέγει :

*Πὸ ν-εἶχες, Χάρ', ἕνα βαιδι ν-ὸ Χάρος του νὰ γίνω,
νὰ δῆς τί βάρος ἔχουσι δὰ δάκρυα πὸν χύνω.*

Ἡ δυστυχὴς δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἐκδικηθῆ τὸν Χάρον παρὰ μόνον εἰς τὴν περι-
πτωσιν, πού θὰ εὐρίσκετο κάποιος νὰ τὸν σκοτώσῃ ἢ νὰ τοῦ πάρῃ τὰ πλεόν ἀγα-
πημένα του πρόσωπα :

*Πὼς δὲ θὰ ξεχωρίσωμε ν-ἐνόμιζα κ' ἐθάρορον,
νὰ το γανεῖς νὰ τοῦ ἴδωνε μιὰ δουφεικιά τοῦ Χάρου.
Νὰ ἴβόρου θὲ νὰ τοῦ ἴπαιρνα τσοὶ πύὸ δου ἀγαπημένοι,
νὰ δῆ τί πίκρα καὶ φωθιά ν-ἀφήνει ὅπου δαίνει³.*

Εἰς τὴν Κρήτην ἐπίσης εἶναι λίαν συνήθη τὰ δίστιχα μοιρολόγια, πού χαρα-
κτηρίζονται διὰ τὴν τραγικότητα καὶ τὸν ρεαλισμὸν των. Εἰς τὰ Σφακιά καὶ εἰς
ἄλλα χωρία τῆς νήσου ταύτης ἰδιαίτερος θρηνοῦν καὶ τοὺς προκρίτους⁴. Ἄν ὁ
θρηνούμενος εἶναι γέρον σεβαστός, τοῦ παραγγέλλουν νὰ συμβουλευῆ τοὺς προαπο-

¹ Κ. Πασαγιάννη, ἔνθ' ἄν., σ. 19. Βασ. Πετρούνια, ἔνθ' ἄν., σ. 7.

² Δ. Β. Οἰκονομίδου, Τὸ «σύγχρονο λαϊκὸ τραγούδι» τῆς Ἀπειράνθου Νάξου, περιοδ.
«Εργασία», ἔτ. Ζ', Ἀθῆναι, 1936, τευχ. 326, σ. 309-310, τευχ. 327, σ. 333-334.

³ Γ. Α. Ζενγώλη, Ὁ Χάρος στ' Ἀπεραθίτικα μοιρολόγια. Ναξιακὸν Ἀρχεῖον, ἔτ. Α',
τευχ. 2-3, Νάξος 1947, σ. 34. Γενικῶς διὰ τὸν Χάρον, πού ἀρπάζει τοὺς ἀνθρώπους, βλ.
Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελλ. Μυθολογία, μέρ. Β', 1874, σ. 237 - 301. Κ. Dieterich, Geschichte
der byzantinischen und neugriechischen Literatur, Leipzig, 1909, σ. 137 κ. ἐξ. G. Mo-
ravsik, Il Caronte Bizantino, Roma, 1930, σ. 3 κ. ἐξ. Στέλ. Ἐ. Χιλιαδάκη, Ἡ κάτω γῆς κ' ὁ
Χάρος. Παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Ἀθῆναι, 1930, σ. 26 κ. ἐξ.

⁴ Γ. Παλαδοπετράκη, Ἱστορία τῶν Σφακίων, Ἀθῆναι, 1888, σ. 70.

δημήσαντας νέους συγγενεῖς¹. Ἰδιαίτερος πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν ἐνταῦθα τὰ μοιρολόγια, πού ἐξαίριασαν εἰς τὴν Κρήτην ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὅταν ἐθρήνησαν τὸ 1936 τὸν νεκρὸν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου.

Εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Μυτιλήνης «ἐπάνω στοὺς σταυροὺς, ἰδίως τοὺς ἄσπρους, εἶναι γραμμένα μὲ μολύβι ἢ σὲ καρφισσωμένα χαρτιά ἐπάνω δίστιχα μοιρολόγια, ἐπιτάφια, συνθεμένα ἀπὸ διάφορους συγγενεῖς ἢ γνωστούς»². Ἐνταῦθα ὅλα σχεδὸν τὰ μοιρολόγια ἀρχίζουν μὲ τὴν τυπικὴν φράσιν: «*μουρέλλι μ' ἔιχουριστό*», πού προτάσσεται χαϊδευτικῶς ἀπευθυνομένη εἰς πᾶν προσφιλὲς πρόσωπον³. Καὶ ἐν Πόντῳ (εἰς τὰ χωρία τῆς Νικοπόλεως) οἱ θρηνοῦντες τὸν ἄνδρα τελευτήσαντα ἔλεγον: «*ἦλγε μ', ἦλγε μ'*»⁴. Ἐν Βογατσικῷ τῆς Μακεδονίας «*γαμπριάτικα τραγούδια μοιρολογοῦν στοὺς νέους, πού πέθαναν ἀνύπαντροι*»⁵. Τὸ αὐτὸ συνηθίζετο καὶ εἰς τὰ Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας παλαιότερον· ἐκεῖ μάλιστα τὸ μοιρολόγι κάποτε συνωδεύετο καὶ ὑπὸ μουσικῶν ὀργάνων, ὅταν ὁ θανὼν ἦτο νέος ἢ νέα ἀνύπανδρος⁶. Ἐν Ἡπειρῷ, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους θρήνους πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ τὰ «*τραγούδια τοῦ Χάρου*», συνηθίζον καὶ τὸ «*μεργιολόι πού τραγουδεῖται σὰν τραγούδι τραπεζοῦ σὲ κάθε περίσταση καὶ σιὸ γάμο*». Εἶδη τοιούτων μοιρολογίων εἶναι «*τὸ μέρκο, τ' ἀρβανίτικο καὶ τ' Ἀργυροκαστριτικό*· αὐτὰ τὰ μοιρολόγια δὲν ἔχον λόγια»⁷. Ἰκανὸς ἀριθμὸς ἐκλεκτῶν ἠπειρωτικῶν μοιρολογίων ἐδημοσιεύθη τελευταίως⁸. Ἰδοὺ π.χ. ἐν ἑξ' αὐτῶν, πού λέγεται, «*ὅταν παίρῃ καὶ ξαναπαίρῃ ὁ Χάρος ἀπὸ τὸ ἴδιο σπίτι*»:

*Ἐγὼ ν - ἦ μαύρη τό παθα σὰν τὰ βοννά ἀπ' τὰ χιόνια
ὄσο νὰ λειώσουν τὰ παλιά, μᾶς ἔρχονται καινούργια!
Δὲν στοῦ πα, Χάρε μ', μιὰ φορά, δὲν στοῦ πα τρεῖς καὶ πέντε,*

¹ Γ. Παλαδοπειράκη, ἔνθ' ἄν., σ. 70. Βλ. καὶ Σταυροῦλαν Τράντα, ἔνθ' ἄν., σ. 515-521.

² ΚΕΕΛ, ἀρ. 1446 Β', σ. 27. (Συλλ. Α. Λουκάτου, Λέσβος, 1940).

³ ΚΕΕΛ, ἀρ. 1525, σ. 11. (Συλλ. Π. Κοιτάρα, Πάμφιλιας Λέσβου, 1929). Γενικῶς περὶ τῶν τυπικῶν ἐνάρξεων καὶ κατακλείδων τοῦ Νεοελληνικοῦ μοιρολογίου βλ. *María Joannidou, Untersuchungen...*, σ. 23-26.

⁴ ΚΕΕΛ, ἀρ. 31, σ. 74. (*Ι. Βαλαβάνη*, Παροιμίαι καὶ παροιμιώδεις φράσεις Κερασσοῦντος, 1911;).

⁵ ΚΕΕΛ, ἀρ. 1100 Ε', σ. 27. (Συλλ. *Μαρίας Ἰωαννίδου*, Βογατσικόν, 1937).

⁶ Πληροφορία τοῦ ἐκεῖθεν καταγομένου συναδέλφου κ. Κ. Ρωμαιοῦ.

⁷ Πληροφορίαί τὰς ὁποίας ἔλαβον ἀπὸ τοὺς Ἡπειρωτάς ὀργανοπαίκτης ἀδελφοὺς Χαλκιᾶ. Βλ. καὶ τὰ ὡς μοιρολόγια ὁμοιάζοντα γαμήλια ἔσματα ἐν *María Joannidou, Untersuchungen...*, σ. 62-64.

⁸ Ν. Κοσμά, Τὰ μοιρολόγια τῶν Πραμάντων, Λαογραφία, ΙΘ', 1960/61, σ. 366-378.

στήν πόρτα μου νὰ μὴ διαβῆς, μηδὲ σὴν γειτονία μου,
 κ' ἐσὺ γινάτι τό βαλες κι ὄλο μὲ μαχαϊρώνεις¹.

Εἰς ὅλα τὰ μοιρολόγια ὁ Ἐπάνω κόσμος εἶναι ὁ καλός, ὁ δὲ Κάτω κόσμος σκοτεινός, ἔρημος καὶ ἄραχνιασμένος:

Ποῦ πᾶς, γαῖτάνι, νὰ σαπῆς, γκόλφι μου, ν' ἀραχνιάσῃς,
 γαρούφαλο βενέτικο, ν' ἀλλαξομουσουδιάσῃς;²

Παιδάκι μου, τὸν πόνο σου ποῦ νὰ τὸν ἀπιθώσω;
 Νὰ τόνε ρίξω τρίστρατα, τὸν παίρνουν τὰ πουλάκια.
 Θὰ τόνε βάλω σὴν καρδιά, νὰ τὸν καταριζώσω,
 νὰ περβαῖω νὰ μὲ πονῆ, νὰ στέκω νὰ μὲ σφάζῃ³.

Ἐκ τῆς Τριφυλίας ἔχομεν τὸ ἐξῆς παθητικώτατον μοιρολόγι:

Νὰ ἤξερα πότε θὰ ρθῆς ἀπὸ τὸ μαῦρον Ἄδη,
 γὰ νὰ σαρώσω τὴν ἀλῆ καὶ νὰ τὴ βολυμώσω,
 νὰ γίνω γῆς νὰ μὲ πατῆς, γιοφύρι νὰ περάσῃς,
 νὰ γίνω καὶ γλυκομηλιά, στὸν ἥσκιο μου νὰ κάτσης,
 νὰ ρίχνω τ' ἄνθη ἀπάνω σου, τὰ μῆλα σὴν ποδιά σου,
 νὰ ρίχνω καὶ τοὺς κλώνους μου, νὰ σὲ χαϊδολογοῦνε⁴.

Μὲ μοιρολόγι θρηνεῖ καὶ ἡ Παναγία τὸν μονογενῆ της καὶ ὁ θρῆνος της ἴδτετο παλαιότερον εἰς τὰς ἐκκλησίας κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος⁵. Κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ὕφος μοιρολογίου εἶχον καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἱστορικά καὶ κλέφτικα τραγούδια. Οἱ Ἕλληνες ἐθρήνουν μὲ αὐτὰ γενικωτέρας συμφορᾶς.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ Νεοελληνικὰ ἔθιμα τῆς τελευτῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ θρῆνος τοῦ νεκροῦ, ἔχουν τὰς ρίζας των εἰς τὴν ἀρχαιότητα⁶ καὶ τοὺς βυζαντινοὺς

¹ Ν. Κοσμᾶ, ἐνθ' ἀν., σ. 370, ἀρ. 13.

² Λέγεται καί: Ποῦ πᾶς, ἀσήμε, νὰ κρυφτῆς, μάλαμα νὰ σκουριάσῃς,
 ποῦ πᾶς, ἀσημομάχαιρο, τὸ χῶμα νὰ σὲ φάῃ;

Π. Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγή..., ἐν Πάτραις, 1887, σ. 194.

³ Π. Παπαζαφειροπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 205.

⁴ Βλ. Σ. Καραβίτην, ἐν Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ., τόμ. Β', 1885/88, σ. 143.

⁵ Βλ. *Maria Joannidou*, Untersuchungen..., σ. 66-67. *Κ. Ρωμαίου*, Τὸ μοιρολόγι τῆς Παναγίας. Ἀρχ. Πόντου, τ. 19, ἐν Ἀθήναις, 1954, σ. 188 κ.ἐξ. *Α. Β. Οικονομίδου*, Τὸ δημῶδες ἄσμα: «Ὀνειρο τῆς Παναγίας». Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, τ. 13 καὶ 14 (1960/61), σ. 45-50.

⁶ «... ὅμως δ' ἀνάγκη τοῖς ἀρχαίοις ἔθεσι χρῆσθαι καὶ θεραπεύοντας τὸν πάτριον νόμον ὀλοφύρεσθαι τοὺς θάπτομένους». *Δυσίου*, Ἐπιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς, 81. «Les

χρόνου¹. Αἱ γυναῖκες καὶ τότε ἔμοιρολόγουν καὶ τότε ἐξέσχιζον τὸ πρόσωπον, ἐξερορίζωναν τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς των καὶ ἐκτυποῦσαν τὸ στήθος καὶ τὰ γόνατα. Κατὰ τοὺς Ὀμηρικοὺς χρόνους ὁ θρήνος φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα γόο².

Εἰς τὴν Ἰλιάδα οἱ Ἄχαιοὶ

*παννύχιοι Πάτροκλον ἀνεστενάχοντο βοῶντες*³,

ὁ δὲ Ἄχιλλεὺς «ἀδινῶ ἐξῆρχε γόοιο»⁴ καὶ ὑπεσχέθη εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ φίλου ὅτι θὰ τὸν θρηνήσουν καὶ αἱ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἰχμαλωτισθεῖσαι Τρωαὶ καὶ Δαρδανίδες:

*ἀμφὶ δὲ σὲ Τρωαὶ καὶ Δαρδανίδες βαθύκολποι
κλαύσονται νύκτας τε καὶ ἡμέματα δάκρυ χέουσαι*⁵.

Αὗται, ὅταν ἤκουσαν ἀπὸ τὸν Ἀντίλοχον διὰ τὸν φόνον τοῦ Πατρόκλου, «σιγήθεα πεπλήγοντο»⁶. Τώρα ἀποτελοῦν τὸν χορὸν τῶν γυναικῶν. Τὸ μοιρολόγι ὁμοῦ ἀρχίζει ἢ Βρισηίς, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀγαμέμνων ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Ἄχιλλέα. Τὴν στιγμήν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη εἰσέρχεται εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἄχιλλεως, ἀντικρῦζει νεκρὸν τὸν Πάτροκλον. Καὶ τὸν κλαίει εἰλικρινῶς, διότι ἐκεῖνος, ὅταν ἐξοῦσε, τῆς ὑπέσχετο ὅτι θὰ ἔπειθε τὸν φίλον τοῦ Ἄχιλλέα νὰ τὴν νυμφευθῇ.

*... ἀλλὰ μὲ ἔφασκες Ἄχιλλῆος θεῖοιο
κουριδίην ἄλοχον θήσειν*⁷

Καὶ αἱ σκλάβες παρασύρονται καὶ συνοδεύουν μὲ τὸν θρήνον των τὸ μοιρολόγι τῆς Βρισηίδος, «ἐπιστενάχονται», κατὰ τὸν Ὀμηρον, ἐν τῇ πραγματικότητι δὲ κλαίουσιν τὰ ἰδικά των βάσανα:

... ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες,

*Πάτροκλον πρόφασιν, σφῶν δ' αὐτῶν κήδε' ἐκάστη*⁸.

Καὶ σήμερον πολλαχοῦ, ὡς π.χ. ἐν Καρπάθῳ, «κατὰ τὸ τέλος ἐκάστου διστί-

chants funèbres aujourd'hui nommés myriologues se retrouvent chez les anciens Grecs sous la dénomination équivalente d'olophrymes». C. Fauriel, ἐνθ' ἀν., τ. I, σ. CX. Βλ. καὶ D. A. Petrakakos, Die Toten im Recht, Leipzig, 1905, σ. 19 κ.ἐξ.

¹ Φ. Ἰ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν νεκρικὰ ἔθιμα. Ἑπει. Ἑταιρ. Βυζ., Σπουδ., τ. 16, σ. 20 κ.ἐξ. (= Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Α' II, Ἀθῆναι, 1948, σ. 33 κ.ἐξ.).

² Ἡ λ. γόος (* γόφος) εἶναι συγγενὴς πρὸς τὴν λ. βοή, ἐκ ρ. gveu- (κραυγάζειν), τοῦ-γ- προερχομένου ἐκ τοῦ συνεσταλμένου τύπου γν-· πρβλ. σανσρκ. ρήμα gu- (καὶ κατ' ἀναδίτλωσιν gōgu) = ἠχεῖν. Ἰ. Σταματάκου, Λεξικὸν ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι, (1949), ἐν λ.

³ Σ 315

⁴ Σ 316

⁵ Σ 339-340

⁶ Σ 31

⁷ T 297-298

⁸ T 301-302. Βλ. καὶ Ἰ. Θ. Κακριδῆ, Ὀμηρικὰ θέματα, Ἀθῆναι, 1965, σ. 72-74.

χου μοιρολογίου ὀλολύζουν ὄλαι αἱ πενθοῦσαι καὶ αἱ παριστάμεναι»¹. Συμμετοχὴν ἐχθρῶν εἰς τὸν θρήνον ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου οἱ εἴλωτες μετὰ τῶν γυναικῶν τῶν ἐθρήνου τὸν βασιλέα τῶν². Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ οἱ ὑπήκοοι τῶν Ἑρυθραίων τυράννων ἐθρήνου διὰ τῆς βίας τοὺς νεκροὺς τῆς τυραννικῆς Ἑταιρείας³. Ἐκ τοῦ ἐθίμου τούτου φαίνεται κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ τυπικὸς καὶ κοινωνικὸς χαρακτὴρ τοῦ θρήνου.

Ἄλλ' ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὴν Ἰλιάδα. Εἰς τὸ Ψ ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ φίλου του προτρέπει τοὺς Μυρμιδῶνας νὰ κλαύσουν τὸν Πάτροκλον καὶ ὀργανῶνε αἶθλα (ἀγῶνας) πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ:

Μυρμιδόνες, ταχύπωλοι, ἔμοι ἐρήρηες ἐταῖροι.

*Πάτροκλον κλαίωμεν· ὁ γὰρ γέρας ἐστὶ θανάτων*⁴.

Ὁ θρήνος ἐξηκολούθησεν ὅλην τὴν νύκτα ἕως τὴν αὐγὴν⁵.

Τὸν ἕτερον ἥρωα τῆς Ἰλιάδος, τὸν Ἔκτορα, τὸν θρηνοῦν οἱ ἰδικοὶ του. Ἡ μητέρα του ἡ Ἑκάβη, ὅταν εἶδε συρόμενον νεκρὸν ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως τὸν υἱόν της,

*τίλλε κόμην, ἀπὸ δὲ λιπαρὴν ἔρριψε καλύπτειν
τηλόσε, κώκυσεν δὲ μάλα μέγα παῖδ' ἔσιδοῦσα*⁶.

Συγχρόνως ὠδύρευτο ὁ Πρίαμος μετὰ τοῦ λαοῦ του:

*ῥμοξεν δ' ἔλεινὰ πατὴρ φίλος, ἀμφὶ δὲ λαοὶ
κωκυτῶ τ' εἴχοντο καὶ οἴμωγῇ κατὰ ἄστυ*⁷.

Πρώτη ἡ Ἑκάβη ἤρξατο τοῦ θρήνου:

*τέκνον, ἐγὼ δειλή· τί νυ βείομαι, αἰνὰ παθοῦσα,
σεῦ ἀποτεθνηῶτος;*⁸.

¹ Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Καρπάθου, τ. Α', Ἀθήναι, 1932, σ. 121.

² «τούτων ὧν καὶ τῶν εἰλωτέων καὶ αὐτῶν Σπαρτιητέων ἐπέαν συλλεχθέωσι ἐς τούτου πολλὰ χιλιάδες σύμμιγα τῆσι γυναιξὶ κόπτονται τε τὰ μέτωπα προθύμως καὶ οἴμωγῇ διαχρέωνται ἀπλέτω...». Ἡροδ. 6, 58. Βλ. καὶ Πaus. 4, 14, 5.

³ «Εἰ δέ τις τῶν ἐκ τῆς Ἑταιρείας αὐτῶν ἀποθάνοι, συνάγοντες τοὺς πολίτας μετὰ γυναικῶν καὶ τέκνων ἠνάγκαζον θρηνεῖν τοὺς ἀποθανόντας καὶ στερνοτυπεῖσθαι μετὰ βίας καὶ βοᾶν ὄξυ καὶ μέγα ταῖς φωναῖς, ἐφεστηκότος μαστιγοφόρου τοῦ ταῦτα ποιεῖν ἀναγκάζοντος». Ἀθήναιος 6, 259 e.

⁴ Ψ 6-9

⁵ Ψ 109

⁶ X 406-407

⁷ X 408-409

⁸ X 431-432

Θρηνεῖ ἐπίσης τὸν Ἔκτορα ἢ σύζυγός του Ἄνδρομάχη, ὃ δὲ θρῆνος της εἶναι διὰ τὴν μοῖραν τὴν ἰδικήν της καὶ τὴν ὀρφάνια τοῦ παιδιοῦ της¹

*νῦν δὲ σὺ μὲν Ἄϊδαο δόμους ὑπὸ κεύθει γαίης
ἔρχεαι, αὐτὰρ ἐμὲ στυγερῶ ἐνὶ πένθει λείπεις
χῆρην ἐν μεγάροισι πάϊς δ' ἔτι νήπιος αὐτως,
· · · · ·
ἤμαρ δ' ὀρφανικὸν παναφήλικα παῖδα τίθησιν¹.*

Συγκινητικὸν καὶ ὅμοιον μὲ σημερινὰ εἶναι ἐπίσης τὸ μοιρολόγι της εἰς τὸ Ω 725-745, ὅταν πιάνη τὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ ἀνδρός της², συμφώνως πρὸς ἔθιμον, ποῦ διατηρεῖται ἔτι καὶ σήμερον εἰς τὴν Σαλαμίνα³.

*Οἱ μὲν δὴ θρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες
τῆσιν δ' Ἄνδρομάχη λευκώλενος ἦρχε γόοιο,
Ἔκτορος ἀνδροφόνιοι κάρη μετὰ χερσὶν ἔχουσα
«ἄνερ, ἀπ' αἰῶνος νέος ὄλεο, κὰδ δέ με χῆρην
λείπεις ἐν μεγάροισι πάϊς δ' ἔτι νήπιος αὐτως⁴».*

Ἀκολουθεῖ τὸ μοιρολόγι τῆς μητέρας του⁵ καὶ τὸ μοιρολόγι τῆς Ἑλένης⁶. «*Γυναῖκα, μάννα καὶ νύφη, γράφει ὁ Ἰ. Κακριδῆς, κάθε μιά τους ἔχει καὶ κάτι ἄλλο νὰ πεῖ ἀποχαιρετώνας τὸν ἀγαπημένο νεκρό, κάτι ἄλλο νὰ τοῦ θυμηθεῖ, γιὰ κάτι ἄλλο νὰ τὸν κλάψει. Τῆ μοναξιά τῆς χηριᾶς θρηνεῖ ἢ Ἄνδρομάχη, τῆ μοναξιά τῆς μισημένης γυναῖκας ἢ Ἑλένη. Κάθε μιά βυθισμένη στὸν πόνο της, τὰ λόγια τους δὲν βρίσκονται σὲ ἀνταπόκριση μεταξύ τους. Καὶ μόνο ὁ καθολικὸς θρῆνος τοῦ κόσμου, ποῦ συνοδεύει καὶ τῶν τριῶν τὸ μοιρολόι, μόνο αὐτὸς δένει τὴ σκηνὴ σὲ ἓνα σύνολο⁷.*

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν συγγενῶν, τὸν νεκρὸν τοῦ Ἔκτορος ἐθρήνησαν καὶ αἰοδοί· οἱ δ' ἐπεὶ εἰσήγαγον κλυτὰ δώματα, τὸν μὲν ἔπειτα τρητοῖς ἐν λεχέσει θέσαν, παρὰ δ' εἶσαν αἰοδοὺς θρήνων ἐξάρχους⁸

Εἰς τὸν Ὀμηρικὸν θρῆνον τοῦ νεκροῦ, ὅπως βλέπομεν, δὲν ἀπουσιάζουν βεβαίως οἱ ἄνδρες, ἀλλ' οὗτος κατὰ κανόνα ἐκτελεῖται ἀπὸ γυναῖκας. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὰς ἀγγειογραφίας καὶ τὴν κλασσικὴν τραγωδίαν. Ὁ Περικλῆς

¹ X 482-490 ² Ω 724

³ Ἰ. Θ. Κακριδῆ, Ὀμηρικὲς ἔρευνες, Ἀθήνα, 1944, σ. 89.

⁴ Ω 722-726 ⁵ Ω 748-759 ⁶ Ω 761-775.

⁷ Ἰ. Κακριδῆ, Ὀμηρικὰ θέματα, Ἀθήνα, 1965, σ. 76-77. ⁸ Ω 719-721.

ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ του ὀμιλεῖ περὶ «ἀπολοφρυμοῦ»¹, ὁ δὲ Πολυδεύκης λέγει: «εἵποισ δ' ἂν ὅτι τὸ γυναικεῖον γένος ἐστὶ θρηνηῶδες καὶ φιλόθρηνον»². Εἰς τοὺς Λοκροὺς καὶ τοὺς Κᾶρας μόνον αἱ γυναῖκες ἐθρήνουν, εἰς δὲ τοὺς Λυκίους, ὅταν οἱ ἄνδρες ἐπένθουν, ἐνεδύνοντο μὲ γυναικεῖα φορέματα³. Τὸ ἔργον τῆς μοιρολογιστρίας ἀνελάμβανον ἰδίως γυναῖκες ἐκ Καρίας προερχόμεναι, αἵτινες Καρῖναι⁴ ὠνομάζοντο. Ἡ παναρχαία ἀντίληψις ὅτι πολλοὶ θρηνοὶ ἀνακουφίζουν τοὺς νεκροὺς ἐδημιούργησε τὴν τάξιν τῶν ἐπαγγελματιῶν θρηνηδῶν, πὺδ περιωρίσθη βραδύτερον μόνον εἰς τὰς γυναῖκας. Αὗται χωρίζονται συνήθως κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ νεκροῦ ἢ κατὰ τὴν κηδεῖαν εἰς δύο ἡμιχόρια ὀπῶς — γίνεται καὶ σήμερον εἰς τινα χωρία τῆς Ἑλλάδος —, τῶν ὁποίων προεξάρχουν αἱ κορυφαῖαι μεταξὺ τούτων. Ὡς εἶδομεν, κατὰ τὴν ὀμηρικὴν ἐποχὴν, αἱ μὲν γίνονται «γούου ἔξαρχοι», αἱ δὲ ἄλλαι — ὁ χορὸς — «ἐπιστενάχονται». Καὶ ὁ Λουκιανὸς κάμνει λόγον περὶ τοῦ «ἔξάρχοντος»⁵ τοῦ θρήνου.

Κατὰ τὸν Πίνδαρον κάποτε ὀλόκληρος ἡ φύσις παρίσταται θρηνοῦσα τὴν ἀπώλειαν προσφιλοῦς ὑπάρξεως⁶.

Ὁ θρήνος τοῦ νεκροῦ συνωδεύετο πολλάκις καὶ ἀπὸ ἐπιφωνήματα πάθους, κτυπήματα τοῦ στήθους, ξεσχίσματα τοῦ προσώπου καὶ ἀποκοπὴν τῆς κόμης⁷. Ὁ Πλούταρχος λέγει: «Ὀδυρμὸς ἦν διὰ νυκτὸς οὐ κλαυθμοῖς οὐδὲ στεναγμοῖς ἀνθρώπων εἰκόως, ἀλλὰ θηρομυγῆς ὄρουγῆ καὶ βρύχημα μεμειγμένον ἀπειλαῖς καὶ θρήνοις»⁸. Στοιχεῖα τοῦ ἀνάθρου θρήνου ὑπῆρχον πάντοτε παραλλήλως πρὸς στοιχεῖα τοῦ ἐμέτρου θρήνου ἢ ὡς ἐπιφωνήματα ἐντὸς τοῦ δευτέρου. Σήμερον ἀκόμη, ὡς εἶδομεν, τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐπιχωριάζει ἰδίᾳ ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλ-

¹ «... νῦν δὲ ἀπολοφρυάμενοι ὄν προσήκει ἕκαστος ἀποχωρεῖτε». *Θουκυδ.* 2, 46.

² *Πολυδεύκης* 6, 202.

³ «Τῶν δὲ Λυκίων νομοθέτην φασὶ προστάξει τοῖς αὐτοῦ πολίταις, ἐπὴν πενθῶσι, γυναικεῖαν ἡμφιεσμένους ἐσθῆτα πενθεῖν» ἐμφαίνειν βουληθέντα, ὅτι γυναικῶδες τὸ πάθος ἐστὶ, καὶ οὐχ ἀριόττον ἀνδράσι κοσμίαις καὶ παιδείας ἐλευθέρου μεταπεποιημένοις». *Πλουτάρχου*, *Παρσமுθητικὸς* εἰς Ἄπολλώνιον, 113Α.

⁴ Βλ. λ. παρ' Ἡσυχίου.

⁵ *Λουκιανῶν*, *Περὶ πένθους*, 20.

⁶ *Πίνδαρον*, Ἄποσπ. 136α. Τὴν αὐτὴν περίπτου ἔννοίαν ἐκφράζει καὶ εἰς Ἀσσυριακὸς θρήνος. Βλ. *E. Ebeling*, *Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier*. I. Teil: *Texte*. Berlin/Leipzig, 1931, σ. 48.

⁷ «... ἐν δὲ μέσοισι φέρον Πάτροκλον ἐταῖρον
θριξὶ δὲ πάντα νέκυν καταείνυσαν, ὡς ἐπέβαλλον
κειομένοι...». Ψ 134-136.

⁸ *Πλουτάρχου*, *Μάρ.* 20, 2.

λάδι. Ἄλλὰ καὶ παρ' Ἑβραίοις ἀπαντᾷ ὁ θρήνος *misped*, ἦτοι ὁ κοπετός, καὶ ὁ *g'ina*, ἦτοι ὁ ἔμμετρος θρήνος¹.

Τὴν ὑπερβολὴν τοῦ θρήνου θέλει νὰ περιορίσῃ ὁ Πλάτων λέγων: «Τῷ δὲ πολιτικῷ νόμῳ νομοθετοῦντι παραχωρεῖν χρῆ τὰ τοιαῦτα δακρῦειν μὲν τὸν τελευτηκότα ἐπιτάττειν ἢ μὴ ἄμορφον, θρηνεῖν δὲ καὶ ἔξω τῆς οἰκίας φωνὴν ἐξαγγέλλειν ἀπαγορεύειν»². Ὁ Σόλων ὡσαύτως ἀπηγόρευε τὸ «θρηνεῖν πεποιημένα», δηλαδὴ τοὺς ἑμμέτρους θρήνους, καὶ ἀνέθηκεν εἰς τοὺς γυναικονόμους νὰ τιμωροῦν τοὺς ἀνάνδρους καὶ γυναικῶδες τοὺς περὶ τὰ πένθη πάθει καὶ ἀμαρτήμασιν ἐνεχομένους»³. Παρὰ ταῦτα, ὅπως φαίνεται ἐκ χωρίων τῶν τραγικῶν ποιητῶν⁴, τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀπαγορεύσεων τῶν θρήνων δὲν ἦσαν σπουδαῖα. Γενικῶς ὁ ὑπέμετρος θρήνος ἐθεωρεῖτο στοιχεῖον βαρβαρικόν⁵. Καὶ ὁ Εὐριπίδης ἐθεώρει τοῦτον ἄσιατικόν⁶. Κατὰ δὲ τὸν Στοβαῖον «λύπη ὑπὲρ τὸ δέον χωροῦσα ἀχαριστία ἐστὶ πρὸς δαίμονας χθονίους»⁷. Οἱ νεκροὶ ἐν τῷ «Μενεξένῳ» τοῦ Πλάτωνος δέονται «πατέρων καὶ μητέρων εἰδέναι ὅτι οὐ θρηνοῦντες οὐδὲ ὀλοφυρόμενοι ἡμᾶς ἡμῖν μάλιστα χαριοῦνται»⁸. Καὶ ὁ Λουκιανὸς γράφει βραδύτερον: «Τί δέ με ὁ κωκυτὸς ὑμῶν ὀνίνησι καὶ ἡ πρὸς τὸν αὐτὸν αὐτῆ στερνοτυπία καὶ ἡ τῶν γυναικῶν περὶ τὸν θρήνον ἀμετρία;»⁹.

Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις συνώδευον τὸν νεκρὸν καὶ ἐθρήνον ἐπαγγελματικῶς αἱ *praeficae*, ἀπαγγέλλουσαι τὰ *mortualia*. Ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀπαντῶμεν γυναῖκας θρηνοῦσας¹⁰.

Κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν ὑπερβολῶν τοῦ θρήνου, καταγγέλλων αὐτὸν ὡς ἔθιμον τῶν Ἑλλήνων (εἰδωλολατρῶν) μὴ χριστιανικόν¹¹. Ἐν τῷ «περὶ ὑπομονῆς» (*Migne*, 60, 726) λέγει:

¹ «Ἐνεκεν τούτου κόψεται καὶ θρηνήσει, πορεύεται ἀνυπόδετος, καὶ γυμνὴ ποιήσεται κοπετὸν ὡς δρακόντων...». *Μιχαίας*, Α, 8.

² *Πλάτωνος*, Νόμοι, 12.

³ *Πλουτάρχου*, Σόλ., 21, 5. Ὁ Σόλων περιώρισε καὶ τὸν κύκλον τῶν θρηνοῦσῶν. *Δημοσθ.*, 43, 62.

⁴ Βλ. π.χ. *Αἰσχύλου*, *Χορηφοροί* 24. *Εὐριπίδου*, *Ἐκάβη* 655, *Ἑλένη* 1089.

⁵ *Πλουτάρχου*, Σόλ., 12, 8: «τὸ σκληρὸν καὶ βαρβαρικόν».

⁶ «*Ἀσῆταν σοι βάρβαρον ἰαχὰν ἐξανδάσω, | τὰν ἐν θρήνοισι Μοῦσαν*», Ἰφιγ. ἐν Ταύρ. 180.

⁷ *Στοβαῖου*, Ἀνθολόγ., 44, 40. Πρβλ. καὶ *W. Becker*, *Charikles* 3² (1854), σ. 83 κ.ἑξ.

⁸ *Πλάτωνος*, *Μενέξενος*, 248 b.

⁹ *Λουκιανοῦ*, *Περὶ πένθους*, 19.

¹⁰ Ἰερεμ. Θ' 17, 21.

¹¹ Βλ. *Δημ. Λουκάτου*, *Λαογραφικαὶ περὶ τελευτῆς ἐνδείξεις* παρὰ Ἰωάννη τῷ Χρυσόστομῳ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ., ἔτ. Β', ἐν Ἀθήναις, 1940, σ. 56-58.

«Μὴ οὕτως ἀσχημονῶμεν ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις, παρακαλῶ... μὴ τοὺς χιτῶνας ἡμῶν διαρρήξωμεν... μὴ τοὺς βραχίονας τύψωμεν, ἵνα μὴ τοὺς Ἑλληνας ζηλώσωμεν... μὴ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς γυμνώσωμεν...». Καὶ εἰς τὴν «πρὸς Φιλίππη. γ'» (*Migne*, 62, 203): «Κλαίωμεν τοὺς οὕτως ἀπερχομένους, οὐ κωλύω, κλαίωμεν, ἀλλὰ μὴ ἀσχημόνως, μὴ τρίχας τίλλοντες, μὴ βραχίονας γυμνοῦντες, μὴ ὄψιν σπαράττοντες...». Πολλὰ ἀπὸ τὰ μοιρολόγια τῶν βυζαντινῶν, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ νόημα, δύνανται τις νὰ συλλάβῃ ἐκ διαφόρων μονωδιῶν, ἐκ τῶν ἐπυλλίων, τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ, τοῦ δράματος «Χριστὸς πάσχω», καὶ ἐξ ἀγιολογικῶν¹ καὶ ἄλλων κειμένων. «Κατὰ τὰ μυρολόγια ταῦτα, γράφει ὁ Φ. Κουκουλές, τὰ ὁποῖα ἐψάλλοντο ἢ μονωδικῶς ἢ συνθρηνοῦντων τῶν παρισταμένων, ὁ νεκρὸς προσηγορεύετο φῶς τῶν ὀφθαλμῶν, ψυχὴ, καρδιά, παρηγορία, πνοή, ἀνάλογως δὲ τῆς ἡλικίας, τοῦ βαθμοῦ τῆς συγγενείας ἢ τῶν περιστάσεων, ὑφ' ἧς ἀπέθανε, τοῦ ἀπηυθύνοντο σχετικοὶ θρηνητικοὶ λόγοι, δι' ὧν ἐξεφράζετο παράπονον, διατί δὲν ὀμιλεῖ πρὸς τοὺς οἰκείους, διατί τόσον ἐνωρὶς καταλείπει τὴν ζωὴν χωρὶς νὰ παράσχῃ τὴν ἀναμενομένην ἀνακούφισιν ἢ προστασίαν εἰς τοὺς γονεῖς, ἂν δ' ἦτο ἔγγαμος, καὶ διατί ἀφίνει χήραν ἀπροστάτευτον καὶ ὀρφανὰ»². Ἀνάλογον περιγραφὴν θρήνου πατρὸς πρὸς υἱὸν ἀπευθυνομένου παρέχει ὁ Λουκιανός: «Τέκνον ἡδιστον, οἴχη μοι καὶ τέθνηκας καὶ πρὸ ὥρας ἀνηρπάσθης μόνον ἐμὲ τὸν ἄθλιον καταλιπών, οὐ γαμήσας, οὐ παιδοποιησάμενος, οὐ στρατευσάμενος, οὐ γεωργήσας, οὐκ ἐς γῆρας ἐλθών· οὐ κωμάσῃ πάλιν οὐδ' ἐρασθήσῃ, τέκνον, οὐδ' ἐν συμποσίοις μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν μεθυσθήσῃ»³. Καὶ οἱ χοροὶ τῶν γυναικῶν (τῶν μοιρολογιστριῶν) κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τοὺς τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων καὶ τῶν σημερινῶν, ὅπως οὗτοι διατηροῦνται π.χ. εἰς τὴν Λακωνικὴν καὶ τὴν Πυλίαν⁴.

* *

Ὅπως ἐν Ἑλλάδι, οὕτω καὶ εἰς τὴν γειτονικὴν Βουλγαρίαν τὸ μοιρολόγι εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, αὐτοσχέδιον. Ἐπίσης δὲν λείπουν ἀπὸ αὐτὸ αἱ τυπικαὶ ἐκφράσεις. Ὁ νεκρὸς μοιρολογεῖται ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς, τὶς γειτόνισσες καὶ τοὺς πλέον γνωρίμους. Μόνον αἱ βαθέως τεθλιμμέναι λαμβάνουν μέρος εἰς αὐτό, ἐξαιρέσει τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος μοιρολογιστριῶν. Οὕτω κατὰ τὸν θάνατον μιᾶς κόρης,

¹ Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν. Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ., τόμ. Κ', Ἀθήναι, 1950, σ. 126-167.

² Φ. Ἰ. Κουκουλές, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τόμ. Α' II, ἐν Ἀθήναις, 1948, σ. 33. Δ. Λουκάτου, ἐνθ' ἄν., σ. 59-62.

³ Λουκιανῶ, Περὶ πένθους, 13.

⁴ Δ. Λουκάτου, ἐνθ' ἄν., σ. 62-64, ἐνθα καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαί.

δνόματι Razdelina, ἔχομεν δλόκληρον σειρὰν μοιρολογίων. Τὴν «κλαίει» κατὰ πρῶτον ἢ μητέρα της Angelina. Τὸ μοιρολόγι της σύγκειται ἐξ 106 στίχων. Ἐπειτα αὕτη ἀπευθύνεται πρὸς τὴν ἀδελφὴν της Bosilka, παραχωροῦσα εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν της ὡς «ἐξάρχου» τοῦ θρήνου. Ἐκείνη ἐρωτᾷ, μοιρολογοῦσα, τὴν νεκρὰν ἀνεψιὰν της διατί θλίβει τόσον πολὺ τοὺς γονεῖς της καὶ δὲν θέλει πλέον νὰ τοὺς ὀμιλήσῃ; Ἡ μητέρα μετὰ ταῦτα «κλαίει» ἐκ νέου, θρηνεῖ τὴν θυγατέρα της. Εἰς τὸ μοιρολόγι της τώρα ἔχομεν μίαν ἀλληγορίαν, εἰς τὴν ὁποίαν γίνεται λόγος, διὰ τὸν γάμον τῆς κόρης μὲ τὴν μαύρην γῆν¹.

Ἐρχεται κατόπιν ἡ σειρὰ τῆς γιαγιᾶς Mita, διὰ νὰ τὴν μοιρολογήσῃ. Αὐτὴ λέγει ὅτι δὲν γνωρίζει τί νὰ πρωτοκλαύσῃ, τὴν ὁμορφιὰν τῆς νεαρᾶς ἐγγονῆς, τὰ χαμένα νιάτα της ἢ τὴν θλίψιν καὶ τὴν συμφορὰν τῶν γονέων της! Σὺ, τῆς λέγει, φεύγεις νέα. ἐνῶ ἐγώ, ἡ γριά, μένω ἀκόμη!²

Γενικῶς τὰ βουλγαρικὰ μοιρολόγια διακρίνονται εἰς διαφόρους τύπους, ὅπως καὶ τὰ νεοελληνικά, ἀναλόγως τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνονται³. Παρὰ τὸν ἔντονον ρεαλισμὸν των, οὐδόλως στεροῦνται συναισθηματισμοῦ καὶ ποιητικῆς ἀξίας. Ὁμοιάζουν δὲ ταῦτα ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον πρὸς τὰ ἑλληνικά, διότι οἱ λαϊκοὶ ποιηταὶ ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν ἰδίαν περίπτου κοινωνικὴν πραγματικότητα, τὰς αὐτὰς ψυχολογικὰς καταστάσεις καὶ τὰ αὐτὰ περιστατικά. Ὅπως δὲ τὰ ἑλληνικά, οὕτω καὶ τὰ βουλγαρικὰ εἶναι δημιουργήματα τοῦ πόνου καὶ πληροῦνται παθητικῶν ἐκφράσεων, συγκινητικῶν περιγραφῶν καὶ δραματικῶν ποιητικῶν εἰκόνων. Ἄς σημειωθῇ ἔτι ὅτι καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ, ὅπως παρ' ἡμῶν, τοποθετοῦν τὰ ἐνδύματα τοῦ εἰς τὴν ξένην ἀποθανόντος κάτω εἰς τὸ ἔδαφος καὶ τὰ μοιρολογοῦν, καὶ ὅτι εἰς τὰ μνημόσυνα καὶ εἰς ὠρισμένας ἡμέρας τοῦ ἔτους, ὡς π.χ. κατὰ τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν, μοιρολογοῦν τοὺς νεκροὺς των εἰς τὰ νεκροταφεῖα.

Ἐν Γιουγκοσλαβίᾳ αἱ λέξεις καὶ φράσεις διὰ τὰ μοιρολόγια εἶναι ποικίλαι, ὡς καὶ παρ' ἡμῶν. Ταῦτα λέγονται ἐκεῖ *naricati*, *nabrajati* κτλ. Εἰς τὸ μοιρολόγι κάποτε λαμβάνουν μέρος καὶ ἄνδρες, ὅπως εἰς τὴν Μάνην, κατὰ κανόνα ὅμως κυ-

¹ Τὸ θέμα τοῦτο τοῦ γάμου τῆς κόρης μὲ τὴν μαύρην γῆν ἀπαντᾷ εἰς στίχους ἡμετέρων δημοτικῶν τραγουδιῶν, ὡς ὁ γνωστός: «πῆρα τὴν πλάκα πιθερά, τὴ μαύρη γῆς γυναικα», ἀλλ' ἀπαντᾷ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Οὕτως ὁ *Εὐριπίδης*, εἰς τὸν Ἡρακλ. μαινόμενον, στ. 484, λέγει: "Αἶδην νομίζων πενθερόν, κῆδος πικρόν. Πρβλ. καὶ Ἰφιγ. ἐν Αὐλίδι, στ. 461. Βλ. *N. Γ. Πολίτου*, ἔνθ' ἄν., σελ. 288. Πρβλ. *D. Pétropoulos*, *La comparaison ἐνθ' ἄν.*, σελ. 14.

² *Ad. Strausz*, *Bulgarische Volksdichtungen*, Leipzig 1895, σ. 481-487.

³ *Ad. Strausz*, ἔνθ' ἄν., σ. 488-500. Βλ. καὶ *B. Anghelov* καὶ *M. Arnaoudov*, *Βουλγαρικὰ δημοῶδη ᾠσματα* (βουλγαριστί), Sofia, ἄν. ἔτ. ἐκδ., σελ. 35-37.

ρίως αἱ γυναῖκες μοιρολογοῦν τὸν νεκρὸν. Ὁ αὐτοσπαραγμὸς μὲ τὰ κτυπήματα τοῦ στήθους, τὸ ξερορίζωμα τῶν μαλλιῶν καὶ τὸ σχίσιμον τοῦ προσώπου, ἦτο συνήθης παλαιότερον. Σήμερον ἔχει ἐκλείψει. Τα μοιρολόγια εἶναι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, αὐτοσχέδια, συντίθενται δὲ ἐπὶ τῇ βάσει παλαιότερων προτύπων μὲ προσαρμογὴν εἰς τὰς περιστάσεις¹. Ἐν Ἑρζεγοβίῃ, Ὅτοκ, Μπόκα κ.ά. οἱ στίχοι τῶν εἶναι δεκασύλλαβοι, ἀλλαγοῦ δεκασύλλαβοι καὶ ἀλλαγοῦ ἀνάμεικτοι δεκασύλλαβοι καὶ δεκασύλλαβοι. Ἡ μοιρολογίστρια ἐν Uzice εἶναι λυσίκομος, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν. Κατὰ τὴν νύκτα δὲν λέγονται μοιρολόγια, διὰ νὰ μὴ προσελκύονται οἱ δαίμονες².

Καὶ τὰ παλαιὰ Σλαβικὰ ἔθνη εἶχον ἐπίσης μοιρολόγια διὰ τοὺς τεθνεῶτας. Εἰς τὸ ἱστορικὸν του μυθιστόρημα *Stara basn* (Παλαιὰ Διήγησις) ὁ Πολωνὸς συγγραφεὺς Ἰωσήφ Ἰγνάτιος Kraszewski (1812-1887) ἀνασυνέταξε ἐν μοιρολόγι, ἀναγόμενον εἰς τὸν 9^{ον} αἰ. καὶ λεγόμενον ἀπὸ μοιρολογίστριαν πρὸς ἥρωα πεσόντα εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης³. Τὸ παλαιὸν μοιρολόγι τῶν Σλάβων καὶ ἄλλων τινῶν συγγενῶν λαῶν ὁμοιάζει πρὸς κραυγὴν ἀγανακτήσεως ἐναντίον τοῦ θανάτου καὶ ἐνδεχομένης ἐκδικήσεως τοῦ νεκροῦ ἐναντίον τοῦ φονέως του. Αἱ γυναῖκες ἐκριζώνουν τὰ μαλλιά των, ξεσχίζον τὸ πρόσωπον, στηθοδέρνονται καὶ κουρελιάζουν τὰ ἐνδύματά των. Ὅπως εἶδομεν, τοῦτο γίνεται ἀκόμη εἰς τινὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν Κορσικὴν. Δυνάμεθα δὲ νὰ γνωρίζωμεν ὅτι τὸ αὐτὸ ἔθιμον συνηθίζετο παλαιότερον καὶ εἰς τὴν Σικελίαν. Αἱ μοιρολογοῦσαι (*le reputatrici*) καὶ ἐδῶ συμπεριεφέροντο ὅπως καὶ αἱ Κορσικαναί: ξερορίζωναν τὰ μαλλιά των, ἐξέσχίζαν τὰ μάγουλά των καὶ ἔπειτα ἤρχιζαν νὰ θρηνοῦν μὲ ρυθμὸν τὰ ἔργα καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ τεθνεῶτος, κατηγοροῦσαι τὸν σκληρὸν θάνατον, ποῦ ἤρπασε τὸν νεκρὸν ἀπὸ τοὺς οἰκείους του. «Πολλὰ εἰκόνας περιεχόμεναι εἰς τὰ μοιρολόγια τῆς Σικελίας, λέγει ὁ G. Pitré, εἰσῆλθον εἰς ἄλλα φιλολογικὰ δημιουργήματα»⁴. Τὸ Σικελικὸν μοιρολόγι, λεγόμενον *nenia*, κατὰ τὸν παλαιὸν λατινικὸν ὄρον, ἀναφέρεται εἰς τὰ διάφορα μέλη τῆς οἰκο-

¹ «Was den Inhalt der Lieder betrifft so werden sie mit Zugrundlegung gewisser Schenen und unter Verwendung der gebräuchlichen Epiteta improvisiert. Si enthalten das Lob des Toten, Episoden aus seinem Leben. Vorwürfe wegen des plötzlichen Verlassens, Schilderung der Treuer der Hinterbliebenen, Grüße an früher Verstorbene u.ä.». *Ed. Schneeweis*, Grundriss der Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten, 1935, σ. 128. Βλ. *Τοῦ Ἀὐτοῦ*, ἔκδοσις 2^α, Berlin 1961, σ. 92-93.

² *Ed. Schneeweis*, ἐνθ' ἀν., ἔκδ. 2^α, σ. 93.

³ *J. Jgn. Kraszewski*, *Stara basn*, Katowice, 1953, σ. 101.

⁴ *G. Pitré*, *Usi e costumi. Credenze i pregiudici del popolo Siciliano*, τ. II, Palermo, 1899, σ. 215-6.

γενείας. Ἐξαιρετικῆς τρυφερότητος εἶναι τὸ ἀπευθυνόμενον πρὸς τὰ παιδιὰ¹. Γενικῶς τὸ Σικελικὸν εἶναι ἠπιώτερον τοῦ Κορσικανικοῦ καὶ τοῦ Μανιάτικου, ἀλλὰ στερεῖται τῆς θερμότητος καὶ τῆς ἐμπνεύσεως ἐκείνων. Ἡ Ἐκκλησία κατεπολέμησε τὸ ἔθιμον, παρὰ ταῦτα ὅμως τοῦτο ἀντέστη μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Σήμερον ὅμως δὲν ὑπάρχει πλέον.

Σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν ἔθιμοτυπίαν τοῦ ἑνταφιασμοῦ παρὰ τοῖς Ρώσοις κατελάμβανε καὶ τὸ μοιρολόγι, τὸ ὁποῖον ἔγινε γνωστὸν καὶ ἔκτος τῆς Ρωσίας μὲ σχετικὴν ἐργασίαν τοῦ Daskon τὸ ἔτος 1842. Βραδύτερον ὁ Barsov ἐδημοσίευσε πολυάριθμα μοιρολόγια ἀπὸ στόματος τῆς μοιρολογιστρίας Εἰρήνης Ἀντρέεβνας Φεντόσοβα (1831-1899), ἡ ὁποία συνεκράτει εἰς τὴν μνήμην της περὶ τοὺς 30.000 στίχους². Μοιρολογίστριαι μὲ ταλέντον ὑπάρχουν ἀκόμη ἐν Ρωσίᾳ καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας, ὅπως π.χ. ἡ Ἀναστασία Μπογνιάνοβα³. Ἀξιόλογον συμβολὴν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ρωσικοῦ μοιρολογίου παρουσίασε πρὸ τριακονταετίας ἡ Elsa Mahler⁴.

Ἀξιομνημόνευτον ἐνταῦθα νομίζω ὅτι εἶναι τὸ ἐν Οὐκρανίᾳ ἔθιμον νὰ ἑνταφιάζουσι τὸ ἀνύπαντρο κορίτσι σὺν νύφῃ καὶ νὰ τοῦ τραγουδοῦν γαμήλια τραγούδια⁵, πὺ ἐνθυμίζουσι «τὰ γαμπριάτικα» κατὰ τὴν τελευταίαν νέου μοιρολόγια εἰς τὸ Βογατοικὸν τῆς Μακεδονίας καὶ εἰς τὰ Βούρβουρα τῆς Κυνουρίας.

Ἐν Ρουμανίᾳ οἱ κάτοικοι τοῦ Μαραμουῦρες, τῆς Μπουκοβίνης καὶ τῆς Μολδαβίας μοιρολογοῦν μὲ τὸν buciim (μακρὸν ποιμενικὸν αὐλὸν) κατὰ τὸν ἑνταφιασμόν. Δύο, σπανίως εἷς, ἄλλοτε τέσσαρες ἢ καὶ ἕξ νέοι φέροντες τὸ μουσικὸν τοῦτο ὄργανον συνοδεύουσι τὸ «νεκρικὸ ξόδι» καὶ μοιρολογοῦν τὴν πρωίαν, τὴν μεσημβρίαν, τὸ ἑσπέρας καὶ κάποτε τὴν νύκτα, ὅταν γίνεται ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ εἰς τὸ σπῖτι. Ὅμοίως μοιρολογοῦν εἰς τὸν δρόμον πρὸς τὸ νεκροταφεῖον, ἐπάνω ἀπὸ τὸν τάφον καὶ ἀφοῦ τὸ φέρετρον σκεπασθῇ ἀπὸ τὸ χῶμα⁶. Σημειωτέον δὲ ὅτι εἰς τὸ χωρίον Nereju οἱ φυλάσσοντες τὸν νεκρὸν μεταμφιέζονται μὲ προσωπίδας, κατασκευαζομένας ἀπὸ ξύλον ἢ δέρμα προβάτου, πρὸς ἀποδιοπόμπησιν τῶν κακοποιῶν πνευμάτων. Τὸ αὐτὸ ἔθιζεται καὶ εἰς τὸ χωρίον Torzești. Καὶ ἐκεῖ οἱ ἐπαγρυπνοῦντες χορεύουσι διαφόρους τοπικοὺς χοροὺς πέραξ πυρᾶς κατὰ τὴν νύκτα μὲ

¹ G. Pitré, ἔνθ' ἄν., σ. 212.

² Jouri Sokolov, Le folklore russe, Paris, 1945, σ. 120 κ.εξ.

³ Jouri Sokolov, ἔνθ' ἄν., σ. 123.

⁴ Elsa Mahler, Die russische Totenklage, Leipzig, 1936.

⁵ Fr. Boehm, ἔνθ' ἄν., σ. 23.

⁶ T. Alexandru, Instrumentele muzicale ale poporului român, București, 1956, σ. 39-40. Βλ. καὶ Δ. Β. Οἰκονομίδην, ἐν Λαογραφ., ΙΗ', ἐν Ἀθήναις, 1959, σελ. 587-588.

σκοπὸν τὴν διασκέδασιν αὐτῶν καὶ τοῦ νεκροῦ. Ἐξετάσας τὸ θέμα τῶν «νεκρικῶν χορῶν» παρὰ τοῖς σλαβικοῖς λαοῖς ὁ Μ. Nilsson λέγει ὅτι ὡς βάσις τούτων ὑπόκειται ἡ ἰδέα τῆς ἀνάγκης νὰ δοκιμάσουν οἱ ζῶντες κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν ὁμοῦ μετὰ τοῦ νεκροῦ τὴν χαρὰν τῶν ζωϊκῶν ἀπολαύσεων. Τὸ αὐτὸ δ' ἀκριβῶς συνέβαινε, προσθέτει, εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας καὶ τοὺς Ἑτρούσκους¹.

Ἀξιόλογον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐν Ρουμανίᾳ καὶ τὸ ἔθιμον - μοιρολόγι - «τοῦ ἐλάτου», τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ T. Burada ἐν Hunedoarã κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ παρελθόντος αἰῶνος². Ἰχνη αὐτοῦ ἀνεκαλύφθησαν κατόπιν εἰς τὸ Μπανάτ³, εἰς τὰ Λυτικά Ὀρη⁴ καὶ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Γκόρζ⁵. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἔθιμον - μοιρολόγι - , πὺ ἀπευθύνεται εἰς ἀγάμους νέους καὶ νέας, ἔχομεν τὸν μὴ πραγματοποιηθέντα εἰς τὴν ζωὴν γάμον. Τὸ ἔλατον συμβολίζει τὸν θανόντα. Ἡ ζωὴ του εἶναι ὡς ἡ τοῦ ἐλάτου, ἡ δὲ θλίψις του εἶναι ἡ θλίψις τοῦ δένδρου τούτου, τὸ ὁποῖον ἔπεσεν ἀπὸ τὰ ὑπερήφανα ὄρη εἰς τόπους χαμηλοῦς, ὅπου θὰ σαπίσῃ μέσα εἰς τέλματα⁶. Εἰς τὴν Hunedoarã, ὅταν ἀποθάνῃ ἓνας νέος, 9 ὁμήλικές του πηγαίνουν εἰς τὸ βουνόν, κόπτουν δύο ἔλατα, τὸ ἐν μεγαλύτερον τοῦ ἄλλου, διέρχονται μὲ αὐτὰ ἀπὸ ἓν χωρίον καὶ τὰ κορίτσια τοῦ χωρίου τούτου ἄδουν «τὸ μοιρολόγι τοῦ ἐλάτου». Ὅταν κατόπιν ἔρχονται εἰς τὸ χωρίον, ὅπου εὐρίσκεται ὁ νεκρός, στολίζονται τὰ ἔλατα ἀπὸ τὰ κορίτσια τοῦ χωρίου, τὰ ὁποῖα λέγουν πάλιν τὸ σχετικὸν μοιρολόγι, πὺ ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τὸν ἐνταφιασμόν⁷. Ὅπου δὲν ὑπάρχουν ἔλατα, ἀντὶ τούτων χρησιμοποιοῦν δένδρα μηλέας. Εἰς τὴν Κλοποτιίβα τοῦ Hațeg τὸ σύνθητες ἐκεῖ «μοιρολόγι τῆς αὐγῆς» ἀκούεται μόνον κατὰ τὸν ἐνταφιασμόν νέου ἢ νέας. Αἱ μοιρολογίστριαι, ἰστάμεναι ἔξω τοῦ παραθύρου τῆς οἰκίας, ἔνθα ὁ νεκρός, μοιρολογοῦν κατὰ μέτωπον πρὸς τὸν ἥλιον. Εἰς τὸ Μπανάτ εἶναι χωρισμέναι εἰς δύο ὁμάδας. Ἡ μία ἀντιπροσωπεύει τὴν αὐγὴν, ἡ ὁποία παίρνει τὸν νεκρόν, ἡ δὲ ἄλλη τοὺς οἰκείους του, πὺ ματαίως ἐπιζητοῦν τὴν ἐπιστροφὴν

¹ Βλ. *Martin Nilsson*, *Der Ursprung der Tragödie*, *Opuscula Selecta*, I, Lund, 1951, σ. 106.

² *T. Burada*, *Datinele poporului român la înmormintari*, ἐν *Convorbiri Literare*, 16 (1882/1883), σ. 8 κ.έξ. (Καὶ ἀνατ., Iasi, 1882, σ. 28 κ.έξ.).

³ *Simeon Mangiuca*, *Călindariru pe anul 1882*, Brașov, 1881 σ. 121.

⁴ *T. Frincu și G. Candrea*, *Români din Munți Apuseni*, București, 1888, σ. 175.

⁵ *C. Brailoiu*, *Ale mortului din Gorj*, București 1936, σ. 52 κ.έξ.

⁶ *I. C. Chitimia*, *Cîntece funerare populare de... Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor*, ἔτ. VIII, Bucuresti, 1959, nr. 3-4, σ. 643.

⁷ Ἐνθ' ἀν., σ. 643-647. Τὸ ἔθιμον τοῦ ἐλάτου, κατὰ τὸν I. Chitimia, ἔχει ἀνιμιστικὸν χαρακτῆρα. Ἐνθ' ἀν., σ. 664.

του. Κάποτε ἄδουν λυσίκομοι¹. Εἰς τὴν Ὀλτενίαν καὶ εἰς τοὺς Σάσους τῆς Τρανσυλβανίας, ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῖν εἰς πολλὰ χωρία τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας, «αἱ μοιρολογοῦσαι ἐκφράζονται ρυθμικῶς ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ»².

Ὅπως παρ' ἡμῖν, οὕτω καὶ ἐν Ρουμανίᾳ πολλὰ τῶν μοιρολογίων εἶναι αὐτοσχέδια, πού λέγονται κατὰ τὰς κηδεῖας καὶ κατὰ τὰ μνημόσυνα. Τὰ περισσότερα τούτων εἶναι περιστατικὰ καὶ λησμονοῦνται. Ὅσα εἶναι ὠραῖα καὶ συγκινοῦν τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ διατηροῦνται εἰς τὴν λαϊκὴν μνήμην³.

Ἐὰν τώρα ρίψωμεν βλέμμα καὶ εἰς τὴν λαογραφίαν τῶν πρωτογόνων καὶ κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ εἰς ἐκείνους ὁ θρῆνος τοῦ νεκροῦ εἶναι λίαν συνήθης καὶ διαδεδομένος. Ὁ C. le Gobien κατὰ τὰ τέλη τοῦ 17^{ου} αἰ. σημειώνει τὸ ἐξῆς μοιρολόγι τῶν νήσων Mariannes τοῦ ΒΔ. Εἰρηνικοῦ: «Τὸ φεγγάρι, πού με φώτιζε, | ἔσκοτεινίασε. | Τὸ ἄστρο, πού μοῦ ὠδηγοῦσε τὰ βήματα, | ἔσβησε. | Ὁ ἥλιος, πού μοῦ δίνει ζωή, ἐκρύφτηκε. | Ἀπὸ τώρα θὰ με συντροφεύη | μόνο μὰ νύκτα βαθείᾳ»⁴.

Ὁ Godefroy Loyer εἰς ἓνα ταξίδι του, γενόμενον τὸ ἔτος 1702 εἰς τὴν Ἀφρικανικὴν Γουϊνέαν, παρετήρησε καὶ περιέγραψε λεπτομερῶς τὴν ἐθιμοτυπίαν τοῦ μοιρολογίου παρὰ τοῖς Νέγροις. Περὶ τὰς ἑκατὸν γυναῖκες, λέγει, συγκεντροῦνται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεῶτος καὶ με ὀξεῖς κοπετοὺς ἀρχίζουν νὰ τὸν ἀναζητοῦν παντοῦ εἰς ὅλας τὰς γωνίας τῆς οἰκίας, ἐρωτῶσαι ὅσους συναντοῦν μήπως οὗτος ἐφάνη κάπου. Οὗτοι ἀπαντοῦν εἰς αὐτὰς «ἀουρού», δηλαδὴ δὲν ὑπάρχει πλέον. Τότε αὐταὶ τρέχουν καὶ τὸν ζητοῦν μακρὰν τῆς οἰκίας, ἐνῶ ἄλλαι γυναῖκες ἀρχίζουν νὰ περιποιοῦνται τὸν νεκρὸν, νὰ τὸν καθαρίζουν, νὰ τὸν κτενίζουν καὶ νὰ τὸν στολίζουν με πρωτόγονα κοσμήματα. Κατόπιν τὸν μοιρολογοῦν ρυθμικῶς καὶ ἠσύχως ἐξαίρουσαι τὰ τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν ἔργων του ἐν τῇ ζωῇ. Ἐπειτα παρουσιάζονται καὶ ἄλλαι γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι τὸν ἐρωτοῦν, διατί ἀφῆκε τὸν κόσμον, μήπως δὲν εἶχε με τί νὰ ζήσῃ, μήπως δὲν ἦτο ἀγαπητός, τί τοῦ ἔλειπε καὶ φεύγει;⁵.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτωσιν καὶ ὁ Muret κάμνει λόγον διὰ τὸ μοιρο-

¹ Ἐνθ' ἄν., σ. 648. Περὶ τοῦ «μοιρολογίου τῆς Αὐγῆς» βλ. καὶ τὴν πρόσφατον μελέτην τοῦ Nicolae Both, Contribuții la cîntecul zorilor. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1962-1964, Cluj, 1966, σ. 465-487.

² I. C. Chitimia, ἔνθ' ἄν., σ. 665.

³ Ἐνθ' ἄν., σ. 665.

⁴ Charles le Gobien, Histoire des îles Mariannes, Paris, 1700, σελ. 69.

⁵ Godefroy Loyer, Relation au voyage au royaume d'Issyny, côte d'or, pays de Guinée en Afrique, Paris, 1714, σ. 237 κ. ἔξ.

λόγι εις τὰς Καραϊβικὰς νήσους¹, τὰ αὐτὰ δὲ χαρακτηριστικὰ ἔχει τὸ μοιρολόγι καὶ εἰς τὰς φυλάς τοῦ Περού².

Εἷς τινὰς ἄλλους πρωτογόνους λαοὺς ὁ θρηῖνος ἀρχίζει πρὸ τοῦ θανάτου. Οἱ Ὅττεντότοι π.χ. τριγυρίζουν τὸν ἑτοιμοθάνατον καὶ ἀρχίζουν τὰ ξεφωνητὰ καὶ τοὺς θρήνους³. Μετὰ τῶν θρήνων συνδέονται καὶ οἱ σπαραγμοί. Εἰς τοὺς Ἄρράντα τῆς Κεντρικῆς Αὐστραλίας αἱ γυναῖκες καταξοχίζουσιν τὸ σῶμα τῶν μετὰ θρήνων⁴. Εἰς ἄλλους πρωτογόνους λαοὺς οἱ ἄνδρες καταπληγόνονται μὲ μαχαίρας, αἱ δὲ γυναῖκες καρφώνουν καλὶμία εἰς τὰς κεφαλὰς των⁵. Ἄλλαχοῦ κόπτουν τοὺς λοβοὺς τῶν ὠτων ἢ ξοχίζουσιν τὸ στήθος των καὶ ἀφήνουν αἷμα νὰ κυλᾷ ἐπὶ τοῦ λειψάνου. Ὁ Frazer ἔχει συγκεντρώσει πολλὰς εἰδήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος⁶.

Ἡ συνήθεια τοῦ αὐτοσπαραγμοῦ ἦτο βαθέως ἐξοριζωμένη καὶ εἰς τοὺς Ἑβραίους. Ἐπίσης οἱ Σκύθαι, ὅταν ἀπέθνησκεν ὁ βασιλεὺς των, «τοῦ ὧτος ἀποτάμνονται, τρίχας περικείρονται, βραχίονας περιτάμνονται, μέτωπον καὶ ὄϊνα καταμύσσονται, διὰ τῆς ἀριστερῆς χειρὸς οἰστοὺς διαβυνέονται»⁷. Εἰς τοὺς Αἴγυπτίους ἐτύπτοντο καὶ αἱ γυναῖκες καὶ οἱ ἄνδρες. Ὁ Ἡρόδοτος λέγει: «θρηῖνοι δὲ καὶ ταφαί σφρων εἰσι αἶδε· τοῖσι ἂν ἀπογένηται ἐκ τῶν οἰκίων ἄνθρωπος, τοῦ τις καὶ λόγος ἦ, τὸ θῆλυ γένος πᾶν τὸ ἐκ τῶν οἰκίων τούτων κατ' ὧν ἐπλάσατο τὴν κεφαλὴν πηλῶ ἢ καὶ τὸ πρόσωπον, κᾶπειτα ἐν τοῖσι οἰκίοισι λιποῦσαι τὸν νεκρὸν αὐταὶ ἀνά τὴν πόλιν στρωφώμεναι τύπτονται ἐπεξωσμένοι καὶ φαίνουσαι τοὺς μαζοὺς, σὺν δὲ σφι αἱ προσήκουσαι πᾶσαι. ἐτέρωθεν δὲ οἱ ἄνδρες τύπτονται, ἐπεξωσμένοι καὶ οὔτοι»⁸. Εἶδομεν ὅτι καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἦτο συνήθης ὁ αὐτοσπαραγμός, ὅπως παραστατικώτατα τὸν περιγράφει ὁ Λουκιανός⁹. Παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ὁ Δωδεκάδελτος ἀπηγόρευε τὸ σχίσμιον τοῦ προσώπου, ἀλλ' ἡ συνήθεια δὲν ἐξηλείφθη ὄλο-

¹ A. Muret, Cerimonie funebri di tutte le nazioni del mondo, Venezia, 1722, σ. 108.

² V. Blaise Cendar, Anthologie nègre, Paris 1947, σ. 323.

³ Βλ. E. Hartland ἐν τῇ Encyclop. of Relig. and Ethics, τόμ. 4, σ. 416 α.

⁴ B. Spencer and F. Gillen, The Native Tribes of Central Australia, London 1895/1938, σ. 510.

⁵ Ἐνθ' ἄν., σ. 509.

⁶ J. G. Frazer, The Belief in immortality and the Worship of the dead, τόμ. I, London, 1913, σ. 134, 154 κ. ἐξ., 158, 159, 196, τόμ. II, 1922, σ. 19, 113, 133 κ. ἐξ. Περβλ. καὶ Παν. Δεκατοῦ, Ἡ Ψυχὴ, Ἀθήνα, [1957], σ. 130 κ. ἐξ.

⁷ Ἡροδότου, 4, 71.

⁸ Ἡροδότου, 2, 85. Βλ. καὶ Fr. Boehm, ἔνθ' ἄν., σ. 5, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

⁹ Λουκιανού, Περὶ πένθους, 12. Οἱ Ἕλληνες τὸν δαρμόν τοῦ στήθους καὶ τὸν θρηῖνον ἐκάλουν καὶ κολετόν.

σχερῶς, ὡς ἔγραφεν ὁ Propertius¹. Ὁ Οὐάροων, θέλων νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἔθιμον, λέγει: «... ut sanguine ostenso inferis satisfaciant²». Πανταχοῦ καὶ πάντοτε αἱ γυναῖκες ἔχουν κατὰ τὸν θρηνον τὸν κυριώτερον λόγον. Εἰς ὠρισμένας Αὐστραλιανὰς φυλάς αὐταὶ σκάπτουν τοὺς τάφους³. Εἰς τὴν νῆσον Μούρουα (Μελανησία) ἡ ταφή εἶναι χρέος τῶν γυναικῶν. Αὐταὶ ἀνοίγουν μίαν τάφρον πλησίον τοῦ χωρίου καὶ αὐταὶ πάλιν ξεθάπτουν τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν⁴. Εἰς πολλὰς ἐπίσης πρωτογόνους φυλάς, ὅπως καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας⁵, ἡ περιποίηση τοῦ λειψάνου γίνεται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ γυναικας. Καὶ μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων ἡ μητέρα καὶ ἡ ἀδελφὴ ἀναφέρονται ὡς *personnae funerae*⁶.

Ὅπως εἶδομεν, εἰς πλείστους λαούς, ἀρχαίους καὶ σημερινούς, πρωτογόνους καὶ πολιτισμένους, ὁ θρηνος τοῦ νεκροῦ ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει ὡς ἐπακόλουθον τοῦ θανάτου. Ὁσημέραι μὲ τὴν ἐλικράτησιν ἀνωτέρων θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν περὶ ζωῆς καὶ θανάτου ἀντιλήψεων, μὲ τὴν ἀστικοποίησιν μερίδος τῶν χωρικῶν τῆς ὑπαίθρου καὶ τὴν βαθμιαίαν ἐξημέρωσιν τῶν ἠθῶν, ὁ θρηνος τοῦ νεκροῦ ὀλοννὲν καὶ περιορίζεται ἢ καὶ ἐξαφανίζεται ἢ γίνεται ἡπιώτερος μεταβάλλον τὴν παλαιότεραν ἀγρίαν καὶ σκληρὰν του ὄψιν. Ὁ δὲ αὐτοσπαραγμὸς, ποῦ διατηρεῖται ἐντονώτερος ἀκόμη εἰς πρωτογόνους κοινωνίας καὶ εἰς νησιῶδας πεπολιτισμένους λαῶν⁷ ἐρμηνεύεται ὑπὸ τῶν ἐθνολόγων καὶ λαογράφων ὅτι ὀφείλεται εἰς τὸν λόγον, ὅπως πραγματοποιηθῇ σύνδεσμος ἢ μεταθανάτιος ἀδελφοποίησις τοῦ νεκροῦ μετὰ τῶν ζώντων. Τελικῶς οὗτος ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἐκ τοῦ νεκροῦ βλάβης, τῆς ἀπειλούσης τοὺς ζῶντας. Τὸ αἷμα, τὸ ὁποῖον ρεεῖ ἀπὸ τὰς ξεσχιζόμενας παρεϊὰς ἢ ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος, τονώνει τὸν νεκρὸν, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν πρωτογόνων, μὲ σκοπὸν τὴν ἐπανάδὸν του εἰς τὴν ζωὴν ἢ τὴν ἐνδυνάμωσιν του πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν πολυειδῶν δοκιμασιῶν καὶ παθημάτων, ποῦ τὸν περιμένουν. Ὁ σπαραγμὸς ἐπίσης δὲν εἶναι μόνον αὐτοτιμωρία, αὐτοτυράννησις καὶ ξέσπασμα ἀφάτου λύπης, ἀλλὰ καὶ ἕνας συμβολικὸς, οὕτως εἰπεῖν, θάνατος τῶν ζώντων. Οὗτος, κυριαρχῶν τοῦ συνειδότης, ἀποτελεῖ πολλάκις διὰ τὸν θρηνοῦντα θέσιν

¹ Propertius, 2, 13, 27.

² Servius, In Verg. Aen. 3, 67.

³ E. Bendann, Death Customs. An analytical Study of Burial Rites, London 1930, σ. 239.

⁴ Ἐνθ' ἀν., σ. 238 κ.εξ.

⁵ E. Rohde, Psyche, γαλλικὴ μετάφρ., Paris, 1952, σ. 180.

⁶ Servius, In Verg. Aen. 9, 486.

⁷ Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἔνθ' ἀν., σελ. 122-125.

ἀρνήσεως τῆς ζωῆς. Τέλος ἀρχικός σκοπὸς τῆς καθιερώσεως τοῦ θρήνου ὑπῆρξε πρῶτον ἢ ἀποδιώξις τῆς ὑποψίας ὅτι αἴτιοι τοῦ θανάτου ἦσαν οἱ ζῶντες καὶ δεύτερον ὁ ἐξευμενισμὸς τοῦ νεκροῦ. Παραλλήλως ὅμως ἔβαινε πάντοτε ἢ ἐκ μέρους τῶν οἰκείων εἰλικρινῆς ἐκδήλωσις τοῦ πόνου ὃ τελευταῖος αὐτὸς λόγος τῆς δημιουργίας τοῦ θρήνου μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ ἐκυριαρχήσῃ τῶν ἄλλων καὶ ἀπέβη μοναδικός.

R É S U M É

**Thrènes funèbres en Grèce
(Le mirologue et son cérémonial)**

par D. B. Economidès

Dans l'introduction de son étude, l'auteur mentionne les différents mots et phrases que le peuple grec emploie pour désigner le mirologue et les circonstances pendant lesquelles il le chante.

Par la suite il examine: a) les lieux de la Grèce où sont chantés les mirologues à ce jour. b) la façon dont on dit les mirologues à quelqu'un qui est mort à l'étranger loin des siens. c) quel est le cérémonial du thrène dans les différentes régions de la Grèce.

Voici quelques exemples: dans le village de Grizi de la province de Pylie (Péloponèse) les femmes couvrent leur tête et leur visage avec un mouchoir noir de façon à ce qu'on ne voie même pas leurs yeux. D'habitude une femme commence le mirologue et les autres reprennent en chœur.

Dans le village de Xirómeron en Acarnanie les femmes qui se lamentent font un cercle autour du cercueil du mort en se divisant en deux chœurs. Le mirologue est accompagné par des exclamations, des cris stridents et des mouvements du corps, des mains, de la tête et des coups sur la poitrine et les genoux en suivant le rythme de la mélodie. Dans la région du Magne le mirologue est le plus souvent un dialogue en vers où l'on expose tout ce qu'on aurait pu dire au mort, pour louer ses vertus, souligner le vide qu'il laisse et lui promettre qu'on le vengera s'il a été assassiné par un ennemi.

Par la suite l'auteur mentionne le cérémonial du mirologue des colons maniates de Corse, en faisant une comparaison entre le mirologue de

ceux-ci et le mirologue des indigènes. Il examine également quelles personnes chantent d'habitude les mirologues, et dans quelles régions on engage des pleureuses professionnelles contre paiement.

L'auteur décrit les principales caractéristiques des mirologues comme chants funèbres, et il les vante comme spécimens de la poésie populaire grecque.

Les mirologues se divisent en deux grandes catégories :

- a) Les mirologues improvisés, parmi lesquels ceux qui ont fait une impression spéciale se maintiennent dans la mémoire du peuple avec ceux qui par leur contenu et leur forme peuvent émouvoir toujours son âme.
- b) Ceux qui sont devenus des types modèles et les mirologues qui proviennent de la tradition, dénommés τοῦ Χάρου (de Charon). Dans les vers de ces derniers revivent des croyances des anciens Hellènes sur l'au-delà.

Parallèlement et tout particulièrement sont examinés les distiques des mirologues des îles ainsi que les mirologues de certaines régions de la Grèce continentale qui sont en prose et qui prennent une forme poétique par les interjections et autres lamentations, ainsi que par la prosodie.

Les allégories contenues dans les mirologues sont du point de vue esthétique très intéressantes. Ainsi le mort est comparé à un pommier ou à un autre arbre que le fleuve emporte ou qui est desséché ou déraciné, à un oiseau qui s'est échappé de sa cage, à un aigle qui s'est envolé, à une brebis que le loup a emportée, à un voilier qui s'en va avec de l'or, ou de l'argent qu'on a perdu etc. Les images poétiques de ces allégories sont parmi les plus expressives et les plus belles de la poésie populaire néo-hellénique.

Dans la deuxième partie de son étude l'auteur se rapporte à l'antiquité hellénique et à l'époque Byzantine où il examine en lignes générales le thrène des morts en le comparant aux mirologues actuels du peuple grec.

Outre la mention des thrènes et de la manière dont ces thrènes sont décrits dans Homère, l'auteur relate la conception que les anciens Hellènes et les Byzantins avaient des thrènes funèbres et renvoie au passages relatifs d'Hérodote, de Platon, de Plutarque, de Lucien, de St. Jean Chrysostome etc.

Dans la troisième et dernière partie de son étude, l'auteur entreprend une recherche comparative du thrène funèbre grec avec celui des peuples

voisins de la Grèce, de la Péninsule Balkanique, Bulgares, Serbes et Roumains.

En comparant le mirologue grec à celui des peuples précités l'auteur trouve certaines ressemblances, mais aussi des différences sensibles quant au cérémonial, à la composition et au contenu. Un grand nombre de mirologues en Bulgarie et en Yougoslavie sont, comme en Grèce, improvisés. Là aussi ce sont les femmes qui en majeure partie expriment presque comme chez nous leur douleur en se frappant la poitrine et les genoux et en se déchirant le visage avec les ongles.

Les différences les plus sensibles apparaissent dans le chant funèbre roumain et tout particulièrement dans les mirologues originaux a) du sapin (bradului) et b) de l'aube avec les danses que dansent ceux qui veillent le mort pendant la nuit autour du feu qu'on allume près du cercueil.

En terminant l'auteur mentionne certaines coutumes relatives au thrène funèbre, dont celle de l'autodéchirement, qui sont propres à certains peuples primitifs et semicivilisés, et conclut que les thrènes qui s'accompagnent d'autodéchirement ont leur origine dans la croyance primitive selon laquelle on peut empêcher les maux que le mort est susceptible de causer aux vivants. Par ces actes les vivants combattent le soupçon que le mort pourrait avoir qu'ils sont responsables de son décès. Parallèlement à cette conception, continue l'auteur, le mirologue a été et demeure l'expression de la douleur causée par la perte d'une personne chère. Cette conception a dominé toutes les autres idées et manifestations au cours des diverses étapes évolutives de la civilisation humaine.